

กรณีศึกษาโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกร จังหวัดสุรินทร์

๑. ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดสุรินทร์

๑.๑ สภาพทั่วไปของจังหวัดสุรินทร์

มีประชากร จำนวนทั้งสิ้น ๑,๓๕๕,๓๗๗ คน เป็นชาย ๗๐๐,๔๑๗ คน เป็นหญิง ๖๕๔,๙๖๐ คน จำนวนบ้านเรือน ๒๕๕,๐๓๕ หลังคาเรือน (ข้อมูล ณ วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๔๖) ตั้งอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ระหว่างเส้นแวงที่ ๑๐๓ องศา และ ๑๐๕ องศาตะวันออก และระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕ องศาและองศาเหนือห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ ๔๕๐ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ๔ จังหวัด

ทิศเหนือ

ติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัด

มหาสารคาม

ทิศตะวันออก

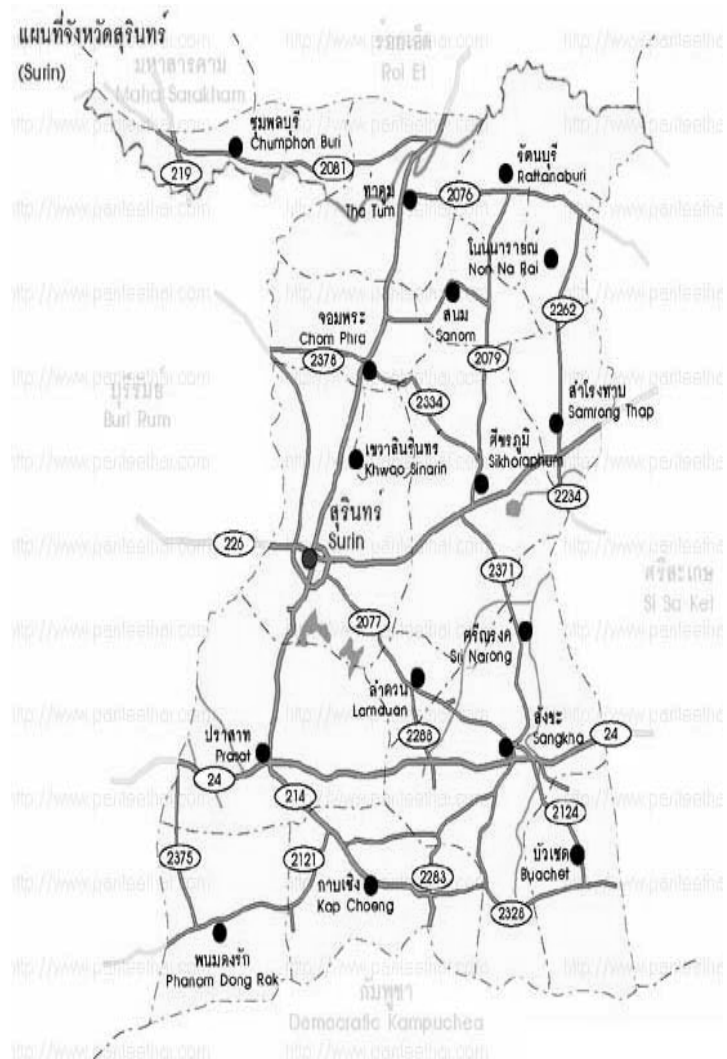
ติดต่อกับจังหวัดศรีสะเกษ

ทิศใต้

ติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา

ทิศตะวันตก

ติดต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์

ลักษณะภูมิประเทศจังหวัดสุรินทร์มีเนื้อที่ประมาณ ๘,๑๒๔ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๕,๐๗๗,๕๓๕ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๔.๘ ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปมีลักษณะดังนี้คือบริเวณซึ่งติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา มีป่าทึบและภูเขา สลับซับซ้อนถัดจากบริเวณภูเขาจะเป็นที่ราบสูงลุ่มๆดอนๆ ลักษณะลูกคลื่นลอนลาด บริเวณตอนกลาง ของจังหวัดเป็นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่มีที่ราบสูงอยู่บางตอนด้านเหนือเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำไหลผ่าน

จังหวัดสุรินทร์มีลำนํ้าธรรมชาติที่สำคัญ 8 สายคือ แม่นํ้ามูล ลำนํ้าชี ห้วยเสนง ลำห้วยพลับพลา ลำห้วยระวี ลำห้วยทับทัน ลำห้วยระหารและลำห้วยแก้ว เป็นลำนํ้าที่ทำประโยชน์ให้แก่จังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ 8 แห่งนี้แล้ว ยังมีลำนํ้าและหนองนํ้าอีกมากมายกระจัดกระจายอยู่ในอำเภอต่างๆแต่แหล่งนํ้าต่างๆดังกล่าวไม่สามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่เกษตรกรได้มากนัก ในฤดูแล้งส่วนใหญ่จะแห้ง เว้นแต่ลำนํ้ามูลซึ่งมีนํ้าไหลตลอดปี จังหวัดสุรินทร์ มีพื้นที่ที่ได้รับการประกาศเป็นเขตป่าจำนวน ๑,๓๒๘,๖๒๕ ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ ๒๗.๒๓ ของพื้นที่จังหวัด ไม่มีอุทยานแห่งชาติ มีวนอุทยานจำนวน ๒ แห่ง คือวนอุทยานพนมสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์เนื้อที่ ๒,๕๐๐ ไร่ และวนอุทยานป่าสนหนองคูอำเภอสังขะ เนื้อที่ ๖๒๕ ไร่ และมีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ๑ แห่งคือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยสำราญ - ห้วยทับทัน อยู่ในพื้นที่กิ่งอำเภอมณฑรัก อำเภอคาบเชิง อำเภอสังขะ และอำเภอบัวเชด เนื้อที่ประมาณ ๓๑๓,๗๕๐ ไร่

ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในช่วงเดือน พฤษภาคม และ ธันวาคม (เช่นในปีพ.ศ.๒๕๔๖/๔๗) ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่ำสุด ในเดือน พฤษภาคม ๒๕๔๖ คือ 0.0 มิลลิเมตร

ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยสูงสุดอยู่ในช่วงเดือน พ.ค. ถึง กันยายน (เช่นในปีพ.ศ.๒๕๔๖/๔๗) ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยสูงสุดในเดือน มิย. ๒๕๔๗ คือ ๓๙๒.๖ มิลลิเมตร

อุณหภูมิสูงสุด (ร้อน) จะอยู่ในช่วงเดือน มีนาคม ถึง สิงหาคม (เช่นในปีพ.ศ.๒๕๔๖/๔๗) เดือนที่มีอุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุด คือเดือน เมษายน ๒๕๔๗ ประมาณ ๓๖.๐ องศาเซลเซียส

อุณหภูมิต่ำสุด (หนาว) จะอยู่ในช่วงเดือน ธ.ค. ถึง ก.พ. (เช่นในปีพ.ศ.๒๕๔๖/๔๗) เดือนที่มีอุณหภูมิต่ำสุด คือเดือน ธ.ค. ๒๕๔๗ ประมาณ ๑๗.๕ องศาเซลเซียส

๑.๒ พื้นฐานด้านเกษตรกรรม

พื้นที่ทำการเกษตรของจังหวัดสุรินทร์มีทั้งหมดประมาณ ๓,๖๓๑,๔๒๑ ไร่ หรือร้อยละ ๓๑.๕๒ ของพื้นที่จังหวัด มีพื้นที่ในเขตชลประทานเพียง ๓๕๔,๐๘๖ ไร่ หรือร้อยละ ๙.๗๕ ส่วนที่เหลืออีกประมาณ ๓,๒๗๗,๓๓๕ ไร่ เป็นพื้นที่นอกเขตชลประทาน และมีจำนวนครัวเรือนเกษตรกร ๑๖๑,๓๗๕ ครัวเรือน ประชากรในภาคการเกษตรประมาณจำนวน ๘๒๗, ๔๖๕ คน

พื้นที่ถือครอง ทางการเกษตร แยกออกได้ดังนี้

ที่นา	จำนวน	3,126,747	ไร่
พืชไร่	จำนวน	178,397	ไร่
พืชสวน	จำนวน	10,891,225	ไร่
ยางพารา	จำนวน	15,394	ไร่
พืชผัก	จำนวน	2,343,275	ไร่
ไม้ดอก - ไม้ประดับ	จำนวน	202.25	ไร่
อื่น ๆ	จำนวน	77,574	ไร่

ลักษณะการปลูกพืชในจังหวัดสุรินทร์ พื้นที่ส่วนใหญ่จะใช้ในการทำนา คิดเป็นร้อยละ ๘๖ ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด พืชไร่มีปลูกบ้างแต่จำนวนน้อยได้ แก่ปอแก้ว มันสำปะหลัง ถั่วลิสง ละหุ่ง อ้อยโรงงาน และอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ ๖ ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด ส่วนพื้นที่ปลูกพืช ต่างๆจะผันแปรไปตามสภาพน้ำฝนและการตกของน้ำฝนในแต่ละปีจะมาเร็วหรือช้า สำหรับการปลูก ผลไม้ยืนต้นได้แก่มะม่วง หม่อน มะพร้าว ฝรั่ง หมาก เกษตรกรจะปลูกไว้เป็นสวนหลังบ้านตามท้อง ไร่ปลายนา และปลูกเป็นสวนเพื่อการค้าบ้าง แต่ไม่มากนัก พื้นที่ประมาณ ๘๘,๖๔๖ ไร่ ได้ ผลผลิตและขายได้ประมาณ ๔๓,๑๒๓ ไร่

สำหรับการเลี้ยงสัตว์นั้น เกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ส่วนใหญ่เลี้ยงสัตว์ประเภทโค กระบือ สุกร เป็ดและไก่ ส่วนการเลี้ยงสัตว์ชนิดอื่น ๆ เช่น แพะ แกะ ไก่วง ห่าน นั้นมีการเลี้ยงกันน้อยมาก การเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ ส่วนมากเลี้ยงเป็นอาชีพเสริมเกือบทุกรั้วเรือน โดย เลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดรวมกันในบริเวณบ้านหรือใต้ถุนบ้าน ใช้แรงงานในครอบครัวดูแลสัตว์ไม่มีการจ้างแรงงาน สัตว์แต่ละชนิดมีจำนวนไม่มากนัก ยังคงเลี้ยงแบบดั้งเดิม

การปลูกพืชเศรษฐกิจ

๑) ข้าว เป็นพืชเศรษฐกิจหลักที่เพาะปลูกมากเป็นอันดับหนึ่งของจังหวัดพันธุ์ข้าวที่นิยม ปลูกมากและทำชื่อเสียงให้จังหวัดคือข้าวขาว ดอกมะลิ ๑๐๕ หรือข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดีมีกลิ่น หอม ปลูกกันมากทุกอำเภอ นอกจากนี้ยังมีข้าวพันธุ์ กข.๑๕ มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับข้าวหอมมะลิแต่ กลิ่นหอมน้อยกว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกข้าวหอมมะลิ และ กข.๑๕ ไว้เพื่อจำหน่ายแต่จะปลูกข้าว พันธุ์พื้นเมืองไว้บริโภคเอง ซึ่งเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ นิยมบริโภคข้าวเมล็ดเล็กและเมล็ดใหญ่ซึ่งเป็นพันธุ์พื้นเมืองเช่น ข้าวเจ้าเหลือง ข้าวละอองกษัตริย์ และมีการปลูกข้าวเหนียวเล็กน้อยเพื่อไว้ บริโภคในครัวเรือน

การปลูกข้าวนาปีเริ่มต้นประมาณเดือน เมษายน - สิงหาคม ในบางปีถ้าฝนมาล่าช้ามาก อาจจะเลยไปถึงเดือน กันยายน-ตุลาคม ซึ่งการทำนาในระยะนี้ มีผลทำให้ต้นข้าวมีระยะเวลาเติบโตไม่พอเพียง จะทำให้ผลผลิตลดลง ช่วงเวลาในการเก็บเกี่ยวของจังหวัดสุรินทร์ เริ่มเก็บเกี่ยวข้าวพันธุ์ กข.๑๕ ในเดือนตุลาคมและเก็บเกี่ยวข้าวหอมมะลิช่วงเดือนพฤศจิกายน - มกราคม เนื่องจากมีพื้นที่ปลูกข้าวเป็นจำนวนมากทำให้ขาดแรงงานในช่วงเก็บเกี่ยวซึ่งทำให้ค่าแรงสูงมากและเก็บเกี่ยวข้าวไม่ทันทำให้ข้าวอยู่ในนานเกินไปส่งผลให้คุณภาพข้าวต่ำลง ในบางปีประสบปัญหาหามาตรัมพัฒนาในช่วงต้นข้าวกำลังแทงช่อดอกและฝนตกในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวทำให้เกิดโรคที่เกิดจากเชื้อราติดไปกับเมล็ดด้วยซึ่งเป็นสาเหตุให้ข้าวมีคุณภาพต่ำ และทำให้ขายข้าวได้ในราคาต่ำไปด้วย

๒) มันสำปะหลัง เป็นพืชเศรษฐกิจที่ปลูกกันมากอีกชนิดหนึ่งพืชที่ปลูกมีความแปรปรวนขึ้นกับสภาพตลาดและราคาของหัวมันสดในปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามมันสำปะหลังเป็นพืชหนึ่งที่ทางราชการมีการกำหนดมาตรการยกระดับราคาหลายวิธี อาทิการชดเชยให้แก่ผู้ส่งออกมันอัดเม็ดในราคาไม่ต่ำกว่า 0.95 บาท ต่อกลิโลกรัมหรือการยกเว้นภาษีเงินได้ เป็นต้น สำหรับการปลูกมันสำปะหลังของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ ส่วนใหญ่ปลูกในช่วงฤดูฝน ระหว่างเดือนมีนาคม - มิถุนายน มีเกษตรกรส่วนน้อยที่ปลูกปลายฤดูฝนในช่วงเดือนกันยายน - พฤศจิกายน ปัจจุบันเกษตรกรนิยมปลูกมันสำปะหลังพันธุ์ใหม่ ๆ ที่ทางราชการส่งเสริมแทนการปลูกพันธุ์พื้นเมือง เช่น พันธุ์ระยอง ๓ ระยอง ๖๐ ระยอง ๕๐ และ เกษตรศาสตร์ ๕๐ เป็นจำนวนมากทำให้ท่อนพันธุ์ดีมีราคาสูง ดังนั้นกรมส่งเสริมการเกษตรจึงส่งเสริมให้เกษตรกรจัดทำแปลงขยายพันธุ์เพื่อกระจาย มันสำปะหลังพันธุ์ดีให้มากขึ้นดังนั้นในแหล่งผลิตมันสำปะหลังที่สำคัญยังคงมีการส่งเสริมให้มีการปลูกมันสำปะหลังพันธุ์ดี ที่มีเปอร์เซ็นต์แป้งสูง ส่วนในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมที่จะปลูกมันสำปะหลังทางราชการก็จะสนับสนุนให้เกษตรกรปลูกพืชชนิดอื่นทดแทนพื้นที่ปลูกมันสำปะหลังจังหวัดสุรินทร์ในแต่ละปีไม่แน่นอน นอกจากมีปัญหาเรื่องผลผลิตต่ำแล้วพบว่ายังมีปัญหาผลผลิตไม่มีคุณภาพเปอร์เซ็นต์แป้งต่ำ ราคาไม่มีเสถียรภาพ แหล่งรับซื้อลดลงและอุตสาหกรรมแปรรูปมันสำปะหลังมีจำนวนน้อย และพื้นที่ปลูกขึ้นอยู่กับราคามันสำปะหลังปีใดราคาดีเกษตรกรก็จะหันมาปลูกมันสำปะหลังมากขึ้น

๓) ปอแก้ว เป็นปอชนิดหนึ่งที่เกษตรกรนิยมปลูก เนื่องจากปอแก้วมีความทนทานต่อความแห้งแล้งและขึ้นในสภาพดินไร่ทั่วไปได้ดีเป็นพืชที่มีความเสี่ยงในการลงทุนน้อยที่สุด พันธุ์ปอแก้วปลูกกันมาก ได้แก่ พันธุ์โนนสูง ๒ ส่วนช่วงเวลาที่เพาะปลูกเริ่มต้นประมาณเดือน เมษายน-สิงหาคมผลผลิตที่ได้จะออกสู่ตลาดช่วงเดือนตุลาคม - ธันวาคม พื้นที่ที่มีการปลูกปอมากในพื้นที่อำเภอบัวเชด กิ่งอำเภอพนมดงรัก กาบเชิง กิ่งอำเภอศรีณรงค์ และยังมีปลูกในพื้นที่อำเภोजอมพระปราชญ์ รัตนบุรี สังขะ ท่าตูม สนม กิ่งอำเภอโนนนารายณ์

๔) ผลไม้ขึ้นต้น มีพื้นที่ปลูกรวมประมาณ ๑๐๘,๕๑๒.๒๕ คิดเป็นร้อยละ ๓.๐๐ ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมด ไม้ผลที่ปลูกได้แก่ มะม่วง มะพร้าว มะม่วงหิมพานต์ มะขามเปรี้ยว ขางพารา ทุเรียน หน่อไม้ฝรั่ง มะนาว ยูคาลิปตัส และสักทอง โดยเฉพาะมะม่วงมีพื้นที่ปลูกรวมประมาณ ๒๖,๑๗๖ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๒๔ ของพื้นที่ปลูกไม้ผล ไม้ขึ้นต้นทั้งหมด ปลูกกันมากในพื้นที่อำเภอบัวเชด อำเภอรัตนบุรี กิ่งอำเภอโนนนารายณ์ กิ่งอำเภอเขวาสินรินทร์ อำเภอปราสาท อำเภอชุมพลบุรี อำเภอศีขรภูมิ อำเภอท่าตูม และอำเภอกาบเชิง นอกจากนี้จะปลูกกันประปรายตามหัวไร่ปลายนาและสวนหลังบ้าน พันธุ์ที่นิยมปลูกกันมากได้แก่ พันธุ์พื้นเมือง เช่น แก้วเขียว และแก้วขาว อกร่อง พันธุ์ส่งเสริมได้แก่ น้ำดอกไม้ หนั่งกลางวัน เขียวเสวยหนองแซง เจ้าคุณทิพย์ แรด ฯลฯ สภาพปัญหาการผลิตในปัจจุบัน ผลผลิตต่ำ

๕) ขางพารา เป็นพืชอุตสาหกรรมใหม่ที่เข้ามามีบทบาทในจังหวัดสุรินทร์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร และเพื่ออนุรักษ์ป่าไม้และสิ่งแวดล้อม จังหวัดสุรินทร์เริ่มส่งเสริมปลูกขางพารา ในพื้นที่อำเภอสังขะ ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ จนถึงปัจจุบันมีพื้นที่ปลูกขางพาราจำนวน ๑๕,๓๕๔ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๐.๒๔ ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมด นอกจากนี้อำเภอสังขะ ยังมีพื้นที่ปลูกในกิ่งอำเภอศรีณรงค์ กิ่งอำเภอพนมดงรัก อำเภอกาบเชิง อำเภอบัวเชด นอกจากนี้ยังปลูกในพื้นที่อำเภอชุมพลบุรี ลำดวน สนมและกิ่งอำเภอเขวาสินรินทร์แต่เป็นจำนวนน้อยปัจจุบันสามารถเปิดกรีดขางได้แล้วจำนวน ๑,๓๖๔ ไร่ ผลผลิตเฉลี่ย ๒๑๐ กก./ไร่ สภาพปัญหาในปัจจุบัน เนื่องจากผลผลิตยังออกสู่ตลาดไม่มากนักจึงยังไม่มีพ่อค้ารับซื้ออย่างแผ่นดินในท้องถิ่น เกษตรกรจึงนำมาขายที่สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดสุรินทร์มีแผนนโยบายที่จะขยายพื้นที่ปลูกขางพาราให้มากขึ้น

๖) หม่อนไหม จังหวัดสุรินทร์มีชื่อเสียงด้านการเลี้ยงไหม และทอผ้าไหมมานาน มีพื้นที่ปลูกหม่อนเพื่อใช้ในการเลี้ยงไหม ๑๕,๗๓๖ ไร่คิดเป็นร้อยละ ๐.๕๔ ของพื้นที่การเกษตรของจังหวัด มีครัวเรือน เกษตรกรการปลูกหม่อนไหม จำนวน ๒๓,๒๗๔ ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๔๘ ของครัวเรือนเกษตรกร การปลูกหม่อนไหมในจังหวัดสุรินทร์ส่วนใหญ่จะปลูกหม่อน เลี้ยงไหม เพื่อใช้ในครัวเรือนและจำหน่ายเป็นรายได้เสริมแก่ครัวเรือน เกษตรกรจะเลี้ยงไหมเพื่อจำหน่ายเส้นไหม ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด ๒๖,๐๐๗ ครัวเรือน พบว่าการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในจังหวัดสุรินทร์ มีแนวโน้มลดลง สาเหตุเพราะแปลงหม่อนของเกษตรกรมักปลูกอยู่ใกล้บ้านเรือนและใกล้กับถนนเมื่อบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปเกษตรกรส่วนใหญ่จะใช้แปลงหม่อนปลูกสร้างบ้านเรือนหรือขายไปและเกษตรกร หันไปปลูกพืชอื่นที่ให้ผลตอบแทนที่ดีกว่าและขั้นตอนการผลิตไม่ยุ่งยากเหมือนกับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม กล่าวโดยสรุปได้ว่าในตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมา นโยบายการส่งเสริมการเกษตรจังหวัดสุรินทร์มีลักษณะมุ่งเน้นเพิ่มปริมาณผลผลิต เน้นการขายทั้งภายในประเทศและการส่งออกต่างประเทศเป็นหัวใจสำคัญ ดังนั้นกระบวนการส่งเสริมโดยภาครัฐจึงเน้นการใช้สารเคมีและสารพิษทางการเกษตรอย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกันกับพื้นที่อื่นๆ ทั่วทั้งประเทศ ซึ่งผลที่ตามมาจาก

กระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับเกษตรกรและชุมชนอย่างรุนแรงและต่อเนื่องจนถึงขั้นครอบครัวและสถาบันชุมชนล่มสลาย หรือเกิดภาวะล้มละลายในภาคชนบท

๘) การเลี้ยงสัตว์ เกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ส่วนใหญ่ เลี้ยงสัตว์ประเภทโค กระบือ สุกร เป็ดและไก่ การเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ ส่วนมากเลี้ยงเป็นอาชีพเสริมเกือบทุกครัวเรือน โดยเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดรวมกันในบริเวณบ้านหรือใต้ถุนบ้าน ใช้แรงงานในครอบครัว ดูแลสัตว์ไม่มีการจ้างแรงงาน สัตว์แต่ละชนิดมีจำนวนไม่มากนัก เป็นการเลี้ยงแบบดั้งเดิมและการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ยังมีให้เห็นน้อยมาก

การเลี้ยงโค-กระบือ เกษตรกรส่วนมากมีการเลี้ยงกระบือไว้ใช้แรงงานเตรียมดินทำการกสิกรรม (ประมาณครอบครัวละ ๑ - ๓ ตัว) สำหรับกระบือไม่มีการเลี้ยงเชิงการค้า แต่เกษตรกรรายย่อยมีการจำหน่ายกระบือกันมาก ณ ตลาดนัดภายในจังหวัดซึ่งมีพ่อค้าจากภาคกลางรับซื้อเพื่อนำเข้าโรงฆ่า สำหรับการเลี้ยงโคมีเลี้ยงบางครอบครัวซึ่งเป็นการเลี้ยงเพื่อเป็นรายได้เสริมไม่นิยมใช้แรงงาน การเลี้ยงโคคาดว่าจะเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เป็นผลจากการส่งเสริมของรัฐ โดยเฉพาะโครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคเนื้อจังหวัดสุรินทร์

การเลี้ยงโคนม มีเกษตรกรเลี้ยงบางพื้นที่ตามแนวทางการส่งเสริมของสำนักงานปศุสัตว์จังหวัดสุรินทร์ โดยเลี้ยงมากที่สุดที่อำเภอรัตนบุรี จำหน่ายนมดิบแก่สหกรณ์ โคนมรัตนบุรี จำกัด และสหกรณ์จำหน่ายให้ บริษัทอุตสาหกรรมนมไทย จำกัด

การเลี้ยงไก่และเป็ด การเลี้ยงไก่และเป็ดของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์มีการเลี้ยงแบบอาชีพเสริมและเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และเหลือจำหน่ายเป็นรายได้ไก่ที่เลี้ยงเป็นไก่พื้นเมืองปล่อยให้หากินอาหารตามธรรมชาติมีการให้อาหารเสริมบ้าง เป็นครั้งคราว เช่น ปลายข้าว หรือข้าวเปลือกมักไม่ทำวัคซีนป้องกันโรคระบาด ปัจจุบันเกษตรกร ได้รับการส่งเสริมให้ผลิตไก่ลูกผสมพื้นเมือง โดยใช้ผู้ฟักไข่และบรรจงทำวัคซีนป้องกันโรคทำให้เกษตรกรบางรายหันมาเลี้ยงไก่ลูกผสม เหล่านี้ส่งตลาดกันมากขึ้น ส่วนการเลี้ยงไก่ไข่ที่เป็นการเลี้ยงเป็นการค้าจังหวัดสุรินทร์มีการเลี้ยงน้อยรายมากผลผลิตไข่ไก่ส่วนใหญ่นำเข้าจาก ต่างจังหวัด สำหรับการเลี้ยงเป็ด ส่วนใหญ่เป็นเป็ดเทศที่เกษตรกรทั่วไปเลี้ยงเป็นอาชีพเสริมในครอบครัวเช่นกัน

การเลี้ยงสุกร สำหรับเกษตรกรทั่วไปมักไม่ค่อยนิยมเลี้ยงสุกร ทั้งนี้เนื่องจากราคาสุกรที่ไม่แน่นอน ปัญหาการขาดแคลนลูกสุกร ในช่วงที่ราคาสุกรสูงหรือปัญหาราคาอาหารสุกรสูงไม่ว่าจะเป็นอาหารสำเร็จรูป หรือวัตถุดิบอาหาร เช่น รำ ปลายข้าว เป็นต้น สำหรับการเลี้ยงเป็นการค้านั้น ซึ่งเมื่อรวมผลผลิตทั้งหมดสามารถบริโภคเพียงพอภายในจังหวัด และมีเกษตรกรที่เลี้ยงสุกรเป็นการค้าบางรายส่งสุกร ไปจำหน่ายยังต่างจังหวัด

สรุปได้ว่าการปลูสดัวของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ยังคงมีลักษณะทำเป็นอาชีพเสริมและเพื่อยังชีพเป็นหลัก ส่วนในเชิงการค้านั้นพบว่าเกษตรกรรายย่อยให้ความสำคัญน้อยมาก การทำปลูสดัวในทางการค้าส่วนมากจะทำโดยเกษตรกรรายใหญ่ หรือทำในระบบบริษัทมากกว่า

๑.๓ การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ตามนโยบายจังหวัดสุรินทร์

มีการประกาศนโยบาย “สุรินทร์เมืองเกษตรอินทรีย์” (ปี พ.ศ.๒๕๕๒) โดยผู้ว่าราชการจังหวัดชื่อ นายเกษมศักดิ์ แสนโกชน์ และรัฐบาลโดยอดีตนายกรัฐมนตรี (ทักษิณ ชินวัตร) ได้ประกาศ “มติคณะรัฐมนตรี 12 พฤศจิกายน 2544 ณ จังหวัดศรีสะเกษ โดยกำหนดให้จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดนำร่องในการดำเนินการเรื่องเกษตรอินทรีย์ รวมความแล้วนโยบายเกษตรอินทรีย์ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้ฝึกอบรม การทำเกษตรอินทรีย์ให้ผู้สนใจไปแล้วประมาณประมาณ ๑,๒๘๘ รุ่น (เกษตรกรกว่า ๕ หมื่นคน)

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๕๗ มีความร่วมมือระหว่างราชการกับองค์กรชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยจังหวัดสุรินทร์และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องร่วมกับสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ (คสป.) และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกสุรินทร์ จัดทำโครงการความร่วมมือพัฒนากระบวนการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ทั้งทางด้านการส่งเสริมแนวคิดเกษตรอินทรีย์ การพัฒนาเทคนิค กระบวนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และการพัฒนาระบบการตลาด (การค้าที่เป็นธรรม) โดยมีการนำอาสาสมัครโครงการของจังหวัดในเขตพื้นที่อำเภอท่าตูม และกิ่งอำเภอเขวาสินรินทร์เข้าร่วมในโครงการเกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ และมีการแบ่งบทบาทหน้าที่การดำเนินงาน โดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้ในกระบวนการส่งเสริมและการถ่ายทอดบทเรียนเกษตรอินทรีย์ระหว่างภาครัฐและเอกชน

๑.๔ สรุป

ในภาพรวมของงานส่งเสริมการเกษตร สังเกตได้ว่ายังคงมีความแตกต่างในกระบวนการที่ศนอยู่เป็นอันมากในส่วนของหน่วยงานรัฐและภาคประชาชน ถึงแม้ว่าในช่วงที่ผ่านมาจะมีความร่วมมือกันมากขึ้นระหว่างหน่วยงานต่างๆในจังหวัดสุรินทร์และมีการประกาศสนับสนุนการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์โดยหน่วยงานราชการ แต่ก็พบว่ากระบวนการของภาครัฐยังให้น้ำหนักกับการเพิ่มผลผลิตและการส่งออกเป็นสำคัญ ซึ่งมีความแตกต่างจากกระบวนการทำงานที่ก่อตัวจากภาคประชาชนคือมุ่งเน้นระบบการผลิตที่มีความหลากหลายเพื่อการพึ่งตนเอง และสำหรับการขายจะให้ความสำคัญเป็นลำดับถัดมา อีกทั้งยังเน้นการสร้างระบบการตลาดที่เป็นธรรมโดยไม่อ้างระบบตลาดเสรีในแนวคิดแบบทุนนิยม ซึ่งมีนัยที่แอบแฝงการเอารัดเอาเปรียบโดยกลุ่มทุนธุรกิจ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มเกษตรกร (ชุมชน) มากกว่าการส่งเสริมเกษตรกรแบบปัจเจก

๒. องค์รวมของความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่น

โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ เริ่มดำเนินงานพัฒนาชนบทมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ โดยยึดแนวทางการดำเนินงานพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างเสริมความเข้มแข็งขององค์กรและครอบครัวเกษตรกร โดยเฉพาะในด้านการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ที่เน้นการดำเนินงานกับกลุ่มองค์กรระดับชุมชน สนับสนุนการผลิตที่หลากหลายและเหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรท้องถิ่นที่ชุมชนมีอยู่ โดยในระยะแรกเน้นเรื่องการพัฒนาปัจจัยการผลิต เช่น การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ธรรมชาติ จุลินทรีย์ในธรรมชาติเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรเห็นความสำคัญของระบบเกษตรอินทรีย์ พร้อมทั้งสนับสนุนองค์กรเกษตรกรให้จัดการตลาดด้วยตนเองทั้งตลาดข้าวอินทรีย์ในต่างประเทศ และตลาดผลผลิตอื่นๆในท้องถิ่น

ปี ๒๕๓๘ เริ่มมีการเคลื่อนไหวเรื่องพืชดัดแปลงพันธุกรรม (GMOs) โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ซึ่งได้มีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการณรงค์เคลื่อนไหวในจังหวัดสุรินทร์ครั้งนั้นได้ร่วมกับมูลนิธิการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม (อ.ท่าตูม) ทำงานศึกษารวบรวมพันธุกรรมข้าวท้องถิ่นสุรินทร์ เพื่อเป็นฐานข้อมูลและชี้ให้สังคมและเกษตรกรหันมาสนใจในการรักษาพันธุกรรมท้องถิ่น ในขณะเดียวกัน โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ ร่วมกับเครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคอีสาน ได้เริ่มก่อรูปการทำงานเรื่องพันธุกรรมท้องถิ่นอย่างเป็นระบบมากขึ้น จนมาถึงปี ๒๕๔๑-๒๕๔๒ จึงริเริ่มกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมพื้นบ้านและประยุกต์เทคนิคสมัยใหม่เข้ามาผสมผสาน โดยมีการศึกษาเรียนรู้จาก มูลนิธิข้าวขวัญ (สุพรรณบุรี)

ในการจัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องพันธุกรรมท้องถิ่นได้ส่งผลให้โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ ได้เล็งเห็นความสำคัญในการเป็นเจ้าของพันธุกรรมโดยชุมชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งต่อมาได้ถูกกำหนดให้เป็นแผนงานสำคัญแผนงานหนึ่งขององค์กร พร้อมทั้งได้เล็งเห็นศักยภาพของชุมชนตำบลทอ อันเป็นที่ตั้งของกลุ่ม “เกษตรธรรมชาติตำบลทอ” ซึ่งมีประสบการณ์ในการเป็นสมาชิกผลิตเมล็ดพันธุ์กับศูนย์ขยายพันธุ์พืชที่ ๑๖ (สุรินทร์) ซึ่งกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลทอ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ประกอบไปด้วย หมู่บ้านโคนเลงเหนือ, หมู่บ้านโคนเลงใต้, หมู่บ้านยาง, หมู่บ้านลำควน, หมู่บ้านทัพไท และหมู่บ้านถนน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีเกษตรกรทำเกษตรยั่งยืนอยู่อย่างหนาแน่น และกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่ดำเนินงานด้านการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนมาอย่างต่อเนื่อง มีรูปธรรมความสำเร็จให้เห็นชัดเจน มีบทเรียนประสบการณ์มากพอสมควร ในการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในระบบเกษตรยั่งยืน การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในมิติของการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมองผ่านองค์กรชาวบ้านที่มีบทบาทดำเนินงานในระดับฐานชุมชน และมีกระบวนการกิจกรรมในการแก้ปัญหาและพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพได้ด้วยตนเองบนพื้นฐานของหน่วยนิเวศวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนการได้รับประโยชน์จากการพัฒนา การกระจายผลประโยชน์ไปสู่ผู้อื่น ซึ่งจะเห็นได้จากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบล

หมอเป็นตัวอย่าง ทั้งในระดับครอบครัว และในระดับกลุ่มองค์กรชาวบ้าน และผลของกระบวนการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่ทำหน้าที่ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำหน้าที่ในการผลิตและสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารสำหรับครอบครัวและชุมชน รวมทั้งการสร้างภาคีเครือข่ายความร่วมมือและการเรียนรู้

กลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอ เป็นกลุ่มสมาชิก ๑ ใน ๕ ของกลุ่มเกษตรธรรมชาติสุรินทร์ ประกอบด้วยสมาชิก ๖ หมู่บ้าน ลักษณะพื้นที่ในตำบลหมอเป็นนาข้าวและมีแนวเขตต่อระหว่างตำบลด้วยป่าชุมชนขนาดใหญ่ ชื่อ “ป่าตาสาร์” ซึ่งมีพื้นที่กว่า ๒,๘๐๐ ไร่ มีแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นลักษณะห้วย-หนอง ขนาดเล็ก ในการก่อตั้งและพัฒนา กลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงปัจจุบันมีโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงคอยให้การสนับสนุนการทำงานมา โดยตลอดแนวคิดที่สำคัญในการก่อตั้งกลุ่ม คือการผลักดันแนวทางเกษตรทางเลือก โดยเน้นสร้างความหลากหลายในระบบการผลิต (เกษตรผสมผสาน) ให้มีความสำคัญกับการลด ละ เลิก สารเคมีทางการเกษตร และลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตที่มาจากภายนอกชุมชน มีหน่วยจัดการตลาดรองรับผลผลิตของกลุ่ม และจัดตั้งขบวนการเกษตรกรรายย่อยผู้มีสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างแรงผลักดันให้เกิดกระแสทางสังคมอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและการบริโภค จึงนับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นในการต่อต้านระบบสารเคมีทางการเกษตรในระดับจังหวัดสุรินทร์ และนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาเทคโนโลยีทางเลือกใหม่ๆด้านการเกษตร ที่มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ปัจจุบันมีการขยายไปสู่ประเด็นพันธกรรมท้องถิ่นเพิ่มขึ้นกว่า ๔ ปีที่ผ่านมา

๓. ความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนเกษตร ตำบลหมอ

กลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอ อยู่ในชุมชนดั้งเดิมที่มีทรัพยากรท้องถิ่นที่หลากหลาย แต่ด้วยการเปลี่ยนแปลงแนวทางการส่งเสริมเกษตรของรัฐบาลทำให้วิถีชีวิตของเกษตรกรในตำบลเริ่มเปลี่ยนไป การหันกลับมาสนใจเรื่องทรัพยากรท้องถิ่น การผลิตที่เหมาะสมและสอดคล้องกับท้องถิ่น และแนวคิดเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ ได้รับแนวคิดนี้จากโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรหันกลับมาทบทวนระบบการผลิตในอดีต ที่สามารถอยู่ได้ท่ามกลางความหลากหลายในพื้นที่การผลิตที่แตกต่างกัน มีพันธกรรมที่หลากหลายและใช้ทรัพยากรหมุนเวียนในท้องถิ่น ซึ่งสภาพพื้นที่การผลิตของตำบลหมอมีทั้งพื้นที่แบบทุ่งนาราบ นาลุ่ม นาดอน (ติดป่า) ในอดีตเกษตรกรสามารถใช้พันธุ์ข้าวที่หลากหลายเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ (พื้นที่กำหนดการใช้พันธุ์) และใช้ปัจจัยการผลิตในท้องถิ่น อีกทั้งยังสามารถวางแผนการผลิตให้เหมาะสมกับระยะเวลาที่ต้องการด้วยการใช้พันธุ์ข้าวท้องถิ่นที่มีระยะเวลาแตกต่างกันออกไป เมื่อเกษตรกรได้ตระหนักถึงความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพในกระบวนการผลิตในอดีต จึงส่งผลให้

กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลหมอให้ความสำคัญกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อการพึ่งตนเองตามแนวทางการดำเนินงานดังนี้

ก. การมุ่งเน้นผลักดันให้สมาชิกเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางการเกษตรที่เคยทำในระบบเคมี มาเป็นระบบธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์และเกษตรผสมผสาน

ข. สร้างความเข้มแข็งโดยใช้แนวกิจกรรมที่หลากหลาย เช่นกลุ่มออมทรัพย์, กลุ่มเกษตรอินทรีย์,

กลุ่มพันธุกรรมพื้นบ้าน เป็นต้น

ค. จัดการตลาดทางเลือก ของเกษตรกรทั้งตลาดส่งออกและตลาดท้องถิ่น

ง. ร่วมรณรงค์ต่อสู้และการผลักดันทางนโยบายร่วมกับพี่น้องเกษตรกรในเครือข่ายและพันธมิตรอื่นๆ

นอกจากทิศทางหลักของกลุ่มจะมุ่งเน้นไปที่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน/เกษตรอินทรีย์ กลุ่มยังเป็นแหล่งเรียนรู้ของเกษตรกรที่สนใจกลับมาทำเกษตรยั่งยืน โดยเริ่มต้นตั้งแต่ระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรรมยั่งยืน รวมทั้งหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชนและผู้สนใจต่างประเทศมาเรียนรู้กิจกรรมของกลุ่มมาโดยตลอด จึงถือได้ว่าแนวทางในการเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของเกษตรกรสมาชิกในกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลหมอ ได้ส่งผลถึงการเข้าไปมีส่วนในการจัดการความหลากหลายของชุมชนในตำบล เช่น การมีส่วนในการสนับสนุนแนวทางการรักษาป่าชุมชน การเพิ่มพื้นที่ความหลากหลายของตำบลด้วยแปลงเกษตรของตนเอง รวมทั้งการรณรงค์ทางนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อการจัดการความหลากหลายของชุมชน เช่น การคัดค้านการส่งเสริมปลูกพืชตัดแปลงพันธุกรรมของรัฐบาล การคัดค้านการทำเขตการค้าเสรี ฯลฯ

๔. ประวัติการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติหมอ

ในพื้นที่ตำบลหมอ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ มีพื้นที่ทำการเกษตรส่วนใหญ่เป็นนาข้าว ปัจจุบันเริ่มมีการส่งเสริมการปลูกอ้อยกระจายอยู่โดยทั่วไป เกษตรกรมีการรักษาป่าหัวไร่ปลายนาให้เห็นแต่ก็เหลือไม่มากนัก และเนื่องจากตำบลหมอเป็นชุมชนเก่าแก่จึงมีสวนโบราณอยู่บริเวณบ้านให้เห็นมากพอสมควร ถึงแม้ในปัจจุบันผลของการส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ของรัฐ จะทำให้เกษตรกรขยายพื้นที่การผลิตและทำลายป่าหัวไร่ปลายนาลงไปมาก แต่ก็ยังพบว่าพื้นที่เกษตรของตำบลหมอยังมีความหลากหลายของไม้ยืนต้นอายุ ๑๕-๕๐ ปี จำนวนมาก รวมทั้งมีพื้นที่ป่าชุมชน “ป่าตาเสาร์” ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญสำหรับคนในท้องถิ่น รวมไปถึงจนถึง “ลำน้ำห้วยเสนง” เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีเส้นทางมาจากเขตชายแดนกัมพูชา เกษตรกรรายหนึ่งให้ข้อมูลการเข้ามาเปลี่ยนพันธุ์ข้าว เป็นการนำเข้าคุณภาพดี ในความหมายของรัฐ คือ ให้ผลผลิตมาก ตลาดต้องการ แต่ไม่ได้บอกว่า ต้องใช้ปัจจัยการผลิตมากและควบคุมการตลาดไม่ได้ ซึ่งส่วนราชการเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนข้าวพันธุ์ดีด้วยการแลกเอาพันธุ์ข้าวท้องถิ่นออกไป ในช่วงประมาณปี

๒๕๑๕ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว ก็เริ่มมีการนำปุ๋ยเคมีมาใช้ในการผลิตและเริ่มเปลี่ยนวิถีชีวิตทั้งเรื่องอาหารและการจัดการแรงงานในการผลิตพร้อมทั้งการลดลงของความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติลงไปด้วย

กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทอมอจึงสนใจในการเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ในพื้นที่ตำบลทอมอเป็นสองลักษณะ กล่าวคือ

(๑)ฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุมชน หมายถึง ป่าชุมชนตาเสา (๒,๘๘๕ ไร่) ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและไม้ใช้สอยที่สำคัญ รวมทั้งลำน้ำห้วยเสนงและห้วยสาขาสายย่อยต่างๆที่ไหลผ่านเส้นทางทุ่งนาในสภาพพื้นที่ลักษณะนิเวศแบบ “ลุ่มน้ำในป่าเต็งรัง” รวมไปถึงจนถึงทรัพยากรดินโดยรวม

(๒)ระบบการผลิตในครอบครัว เกษตรกร หมายถึงพื้นที่การทำนา, พื้นที่ทำสวน, ป่าครอบครัวหรือสวนบริเวณบ้าน, ป่าหัวไร่ปลายนา ซึ่งทั้งสองส่วนมีสถานะเป็นฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพในระดับพื้นที่ชุมชนตำบลทอมอทั้งสิ้น แยกไม่ออกจากการดำเนินชีวิตของชาวนาเพราะหลายถึงแหล่งอาหารของครอบครัว ไม้ใช้สอย และยังมีบทบาทสำคัญในการผลิตเส้นใยไหมที่มีชื่อเสียงอีกด้วย รวมทั้งเป็นแหล่งสมุนไพรหรือยารักษาโรคชั้นพื้นฐาน ความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนยังหมายรวมไปถึงการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมพื้นบ้าน ซึ่งเป็นจุดแข็งอีกด้านหนึ่งที่เกษตรกรในกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติสุรินทร์ตำบลทอมอมีกระบวนการพัฒนาระบบพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านมานานกว่า ๕ ปี และยังคงดำเนินงานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๕. การสูญเสียทรัพยากรทางชีวภาพของเกษตรกรตำบลทอมอ

ผลกระทบอันเกิดจากนโยบายการพัฒนาชนบทในพื้นที่ตำบลทอมอ ไม่ว่าจะเป็นการตัดถนนหนทางหรือการขุดลอกคลองน้ำ ล้วนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศท้องถิ่นและทำลายฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพแทบทั้งสิ้น รวมถึงการส่งเสริมระบบเกษตรแผนใหม่ เริ่มต้นอย่างช้าๆก่อนปี พ.ศ. ๒๕๑๘ จนถึงปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนจากพื้นที่ป่าธรรมชาติมาเป็นนาข้าวเป็นขั้นต้นของการเปลี่ยนแปลง แต่ระบบนาข้าวแบบเดิมก็ยังรักษาความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ได้มาก กล่าวคือ มีสิ่งมีชีวิตหลากหลายเป็นลักษณะห่วงโซ่ชีวิต, มีความหลากหลายของพันธุ์พืชในนา แต่เมื่อการใช้สารเคมีขยายตัวมากขึ้น จึงเกิดจากความจำเป็นต้องเพิ่มผลผลิต ประกอบกับชาวนามีกิจกรรมอื่นๆนอกเหนือจากการทำนา มากขึ้น วิถีชีวิตความเร่งรีบทำให้ต้องหันมาใช้ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยสำเร็จรูปที่ใช้ง่ายสะดวก รวดเร็วไม่เสียเวลา และสามารถตอบสนองของการเจริญเติบโตของข้าวได้ทันใจ ทำให้ปริมาณการใช้ปุ๋ยเพิ่มขึ้นมาก โดยเฉพาะจากปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๘) รวมทั้งสารพิษชนิดต่างๆเริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้น เช่น สารกำจัดแมลง, สารกำจัดวัชพืช, สารกำจัดโรคพืช, สารกำจัดปู, สารกำจัดหอย แต่ในอดีตเกษตรกรจะใช้วิธีง่ายๆในการป้องกันกำจัด เมื่อมีการขยายการผลิตเพิ่มขึ้นการใช้สารพิษการเกษตรได้รับการแนะนำและ

ถ่ายทอดสู่เกษตรกรมากขึ้น โดยเฉพาะจากหน่วยงานรัฐ ที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้นำไปใช้ในการผลิตในทุกขั้นตอนของการผลิต ตั้งแต่ระยะกล้าไปจนถึงเก็บเกี่ยว กล่าวได้ว่าเกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศน์ชุมชนตำบลท่อมอย่างมากมาย ซึ่งหมายถึงการทำลายฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพในหลายมิติ กล่าวคือ

- เกิดการทำลายห่วงโซ่อาหารในระบบนิเวศน์นาข้าว เพราะพื้นดินในนาที่สมบูรณ์ต้องเป็นระบบที่ประกอบด้วยความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตทั้งในน้ำ บนบก และในอากาศ ประกอบด้วยผู้ผลิต เช่น ข้าว, แหนสาหร่าย, ตะไคร่น้ำ, แพลงตอน, พืชใบกว้างใบแคบ และอื่นๆ ผู้บริโภค เช่น ปลา, หอย, กุ้ง, กบ, หนู, งู, แมลง, นก, และสัตว์อื่น ๆ รวมถึงมนุษย์ ผู้ย่อยสลายทำหน้าที่ย่อยของเสียต่างๆ เพื่อแปรสภาพเป็นธาตุอาหารสำหรับต้นข้าว แต่หลังจากที่มีการส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นมีการใช้สารพิษสารเคมี สิ่งที่มาคือการทำลายสิ่งมีชีวิตในระบบดังกล่าว และเปลี่ยนแปลงระบบให้ต่างไปจากเดิมทำให้เกิดผลเสียต่อการผลิต ตัวเกษตรกรและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก

- การเปลี่ยนแปลงของทางคุณภาพของทรัพยากรดิน ผลจากการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตโดยหันมาเน้นการใช้สารเคมี การใช้รถแทรกเตอร์หรือรถไถนา รถเกี่ยวนาหรือเครื่องจักรกลการเกษตร ทำให้ดินเกิดการอัดแน่น ความหนาแน่นของเนื้อดินมีเพิ่มขึ้น และกระบวนการผลิตสมัยใหม่ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบแร่ธาตุอาหาร สูญเสียการสะสมของซากพืชซากสัตว์หรืออินทรีย์วัตถุ น้ำในนามีส่วนผสมของสารเคมี และสูญเสียสิ่งมีชีวิตในดินอีกจำนวนมาก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในส่วนประกอบต่างๆ ในดินจะส่งผลกระทบต่อถึงกันและกัน และส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของดินและพืช โดยตรง ทำให้รากของต้นข้าวหาอาหาร ได้น้อยลงและยากขึ้น

- การสูญหายของข้าวพันธุ์พื้นเมือง พันธุ์ข้าวในพื้นที่ตำบลท่อม มีความหลากหลายไม่ต่างไปจากชุมชนชาวนาแห่งอื่น ข้อดีของพันธุ์พื้นเมืองคือความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่เช่น มีความต้านทานโรค/แมลง เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศของท้องถิ่น ให้ผลผลิตสูง มีคุณสมบัติทางยา เป็นต้น การพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านโดยเกษตรกรไม่ได้รับความสำคัญและถูกแทนที่ด้วยการส่งเสริมของรัฐ จนกระทั่งมีการตั้งสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติที่ประเทศฟิลิปปินส์ (IRRI:๒๕๐๕) ข้าวพันธุ์ใหม่จากต่างประเทศเริ่มได้รับการแนะนำให้ปลูกพร้อมกับเทคโนโลยีใหม่คือ ปุ๋ย สารเคมี และวิธีปลูกแบบใช้เครื่องจักร และการค้นคว้าพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวของไทยจึงได้เปลี่ยนเป็นการผลิตข้าวลูกผสมของออกมามากในนามข้าว “กข.” ต่างๆ ในพื้นที่ตำบลท่อมจึงเริ่มมีความนิยมในข้าวพันธุ์ใหม่ เช่น หอมมะลิ ๑๐๕, กข.๑๕ พร้อมๆ กับการลดจำนวนและการสูญหายไปของพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน รวมถึงการพัฒนาชลประทานและการขุดลอกลำห้วยลำคลองตามเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ที่กระทำการโดยหน่วยงานภาครัฐในลักษณะขาดการวางแผนอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน มีผลต่อการทำลายการจัดการระบบน้ำแบบพื้นบ้านและทำลายนิเวศน์ดั้งเดิมของท้องถิ่น โดยส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเส้นทางน้ำ และลักษณะพื้นที่ ที่สัมพันธ์กับการไหลผ่านของน้ำ กล่าวคือการขุดลอกคลองน้ำให้ลึก

เพื่อเป็นแหล่งรับน้ำทำให้น้ำไปรวมที่เดียวกันและไม่ไหลไปยังเส้นทางลำห้วยสาขาหรือเส้นทางย่อยที่เคยเป็นมาดั้งเดิม ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่นาข้าวที่เคยปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้าน โดยเฉพาะข้าวพันธุ์หนัก เช่น ข้าวเหนียวแดง, ข้าวเหนียวอ่อน ถูกแทนที่ด้วยข้าวมะลิ ๑๐๕ หรือ กข ๑๕ เป็นต้น ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าสภาพพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมกับข้าวพื้นบ้านอีกต่อไป ดังนั้นนโยบายการพัฒนาชนบทและการส่งเสริมระบบเกษตรแผนใหม่จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านออกจากระบบการผลิตของชาวนา

- การสูญหายของพืชพรรณหลากหลายชนิด ทั้งจากป่าครอบครัว, สวนหลังบ้าน, ป่าหัวไร่ปลายนา ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของครอบครัวและสมาชิกในชุมชน และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์หลายชนิด เป็นการสูญหายของพืชพรรณธรรมชาติจากการใช้ประโยชน์โดยไม่มีการปลูกทดแทน การขยายพื้นที่ปลูกข้าวและการปลูกพืชชนิดอื่น รวมถึงการใช้สารเคมีเกษตรเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พันธุ์พืชหลากหลายชนิดถูกทำลายหายไปจากพื้นที่ไร่นาและที่ดินของเกษตรกร โดยเฉพาะไม้ใช้สอยในบริเวณแปลงนา ซึ่งเคยเป็นป่าเต็งรังที่อุดมสมบูรณ์แต่ปัจจุบันต้นไม้ได้ลดจำนวนลงไปมากอันเนื่องมาจากการขยายตัวของชุมชนและประชากรส่งผลให้เกิดการใช้ไม้ไปเป็นจำนวนมาก รวมทั้งระบบการทำนาที่ต้องไถคราดปรับพื้นที่ให้เสมอกัน ไม่นิยมให้มีต้นไม้ขึ้นบังแสงต้นข้าว และชุมชนขาดการเพาะขยายพันธุ์ไม้พื้นบ้านเพื่อสร้างความต่อเนื่องจึงทำให้ต้นไม้พันธุ์ดั้งเดิมในระบบนิเวศป่าเต็งรังลดจำนวนลงมากแต่การขยายเพิ่มเพื่อทดแทนกลับมีน้อยมาก

- การแพร่กระจายและผลกระทบจากสารพิษที่ใช้ในการเกษตรที่พบในพื้นที่ตำบลทอม ในระยะ ๓ ปีที่ผ่านมาส่วนใหญ่คือประเภทยาฆ่าหญ้า เนื่องจากยาฆ่าหญ้าได้เข้ามาพร้อมกับการส่งเสริมการปลูกอ้อย เกษตรกรได้รับคำแนะนำและจำหน่ายให้ใช้ยาคุมหญ้าในไร่อ้อยจากบริษัทที่เข้ามาทำโครงการขยายพื้นที่การปลูกอ้อยในเขตอำเภอปราสาท และขยายไปสู่การใช้ในการคุมหญ้าในนาข้าว การใช้สารพิษดังกล่าวนอกจากได้ก่อผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ในนาข้าวแล้วยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมพื้นบ้านอย่างกว้างขวาง ละอองของสารเคมีกระจายไปตามลมในระยะหลายกิโลเมตรทำให้เกิดการเลีย้มไหมของเกษตรกรตามบ้านเรือนได้รับละอองสารพิษตายสร้างความเสียหายมากพอสมควร รวมถึงมีผลกระทบต่อสุขภาพคนด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังพบว่ามีการใช้สารเคมีกลุ่มสลายตัวช้าบางชนิดเคยมีการแนะนำให้ใช้ในคู่มือการป้องกันกำจัดศัตรูข้าวของราชการและหลายชนิดที่เกษตรกรนำไปใช้แบบไม่มีความรู้ จึงทำให้เกิดสารพิษตกค้างจากการแพร่กระจายในดิน น้ำ อาหาร สัตว์มนุษย์ และห่วงโซ่อาหาร รอคอยย่อยสลายไปตามวันเวลา

- ผลกระทบต่อระบบความมั่นคงทางด้านอาหาร นับเริ่มก่อนปี พ.ศ.๒๕๓๘ เป็นต้นมาฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ตำบลทอมถูกทำลายลงอย่างช้าๆ แหล่งอาหารลดลงและถูกแทนที่ด้วยพื้นที่การเกษตร สัตว์ป่าและพืชอาหารจากป่าหมดไปซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่เริ่มมีตลาดรับซื้อของป่าโดยพ่อค้าในเมืองสุรินทร์ มาถึงปัจจุบันกระแสของพืชสมัยใหม่ยังคงส่งผลต่อการทำลายพื้นที่ธรรมชาติ ป่าหัวไร่ปลายนาถูกถากถางเพื่อปลูกยางพาราและยูคาลิปตัสหรือไม่ก็ปลูกอ้อย ขนาดของ

หมู่บ้านใหญ่โตขยายตัวมากขึ้นประชากรในชุมชนมากขึ้น จึงต้องถางพื้นที่ป่ารอบครัวบริเวณบ้าน
ทิ้งเพื่อปลูกเรือน ในขณะที่เดียวกันระบบการผลิตทางการเกษตรของครอบครัวเป็นตามระบบพืช
เชิงเดี่ยวที่ใช้สารเคมีและเพื่อการค้า ดังนั้นเกษตรกรส่วนมากยังคงอยู่ในสภาพการขาดความมั่นคง
ทางด้านอาหารเพิ่มขึ้น

การเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากนโยบายเกษตรแผนใหม่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมาจนถึง
ปัจจุบัน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาปัจจุบัน หรือในรอบระยะเวลา ๕ ปีที่ผ่านมา (ปี ๒๕๔๖-๕๑) พบว่ามีสถานการณ์ที่สำคัญดังนี้

- นโยบายเกษตรอินทรีย์ (ปี ๒๕๔๓-๔๘) ได้ก่อให้เกิดการตื่นตัวอย่างกว้างขวางในหลาย
พื้นที่รวมทั้งตำบลทอม ในประเด็น “นาอินทรีย์” ซึ่งทำให้เกษตรกรรายย่อยต่างพากัน ลดการเผาตอ
ซัง (ฟางข้าวที่เหลือในนาหลังการเก็บเกี่ยว) ลดการใช้ปุ๋ยเคมี, ลดการใช้สารกำจัดศัตรูพืช, มีการเลี้ยง
วัวควายเพิ่มขึ้นเพราะต้องการปุ๋ยคอก ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้วัวควายมีราคาตก, รวมถึงปุ๋ยคอกไม่ว่า
จะเป็นขี้เป็ดขี้ไก่, หมู, วัว, ควาย ก็มีราคาสูงขึ้น

- การใช้สารเคมีในไร่อ้อยและนาข้าว ปีพ.ศ.๒๕๔๘ เริ่มมีกระแสการส่งเสริม “อ้อย” อย่าง
กว้างขวาง ทำให้เกษตรกรหันมาสนใจปลูกอ้อยมากขึ้น ขยายพื้นที่ไปมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่โลก
หรือ พื้นที่สูง ซึ่งเกษตรกรเคยปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้าน (ข้าวเบา) หรือไม่ก็เป็นป่ารอบครัวไม่ใช้สอย
โดยไถพื้นที่ดังกล่าวทิ้งเพื่อปลูกอ้อยทดแทน นอกจากนั้นยังพบว่าการขยายตัวของการใช้สารพิษ
ได้แก่ “ยาฆ่าหญ้า” ซึ่งเข้ามาพร้อมกับการส่งเสริมการปลูกอ้อย และมีการขยายตัวการใช้ไปสู่นาข้าว
อีกด้วย ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบอย่างกว้างขวางมากพอสมควร กล่าวคือ พบผู้ป่วยจากการแพ้ยาฆ่า
หญ้าจำนวนมาก, พบการตายของตัวไหม ซึ่งไวต่อระลอกของยาฆ่าหญ้าในหลายหมู่บ้าน, พบการใช้
ยาฆ่าหญ้าแบบผิดวิธีคือการผสมกับน้ำยาปรับผ้านุ่มเพื่อกลบกลิ่นยา ปัจจุบัน (ปี ๒๕๕๑) การปลูกอ้อย
ในตำบลทอมลดลงมาก เนื่องจากไม่คุ้มทุน

๖. นโยบายที่สำคัญด้านการจัดการความหลากหลายของตำบลทอม

เนื่องจากกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทอมเป็นองค์กรชาวบ้านที่ทำงานร่วมกับโครงการเสริม
ประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ ซึ่งมีแนวทางการทำงานที่ส่วนกระแสการส่งเสริมเกษตรของ
หน่วยงานราชการมาโดยตลอด จนมาช่วงปี ๒๕๔๒-๒๕๔๗ เป็นระยะเวลาที่สำคัญในการทำงาน
ร่วมกับส่วนราชการท้องถิ่น แต่ก็เป็นช่วงเวลาที่เกษตรกรได้รับผลกระทบจากนโยบายระดับประเทศ
มากเช่นกัน นโยบายที่เป็นส่วนสนับสนุนและขัดแย้งเกิดขึ้นแบบสวนทางกันดังนี้

๖.๑ แนวตั้ง (จากบนลงล่าง/จากรัฐบาลสู่ชุมชน)

ก. กรณีพืช GMOs

ในปี ๒๕๓๘ เครือข่ายเกษตรทางเลือกเคลื่อนไหวเรื่องการคัดค้านการทดลองปลูก
ฝ้าย คัดแปลงพันธุกรรม(GMOs) ส่งผลให้เกิดการตระหนักในการรักษาพันธุกรรมท้องถิ่นมากขึ้นใน

องค์กรสมาชิกในเครือข่ายเกษตรทางเลือก และทำให้โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ ร่วมกับกลุ่มเกษตรธรรมชาติทอม จัดแผนการดำเนินงานเรื่องพันธกรรมท้องถิ่นอย่างจริงจังตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา จนถึงการเคลื่อนไหวเรื่องการมี พรบ.คุ้มครองพันธุ์พืช และ พรบ.สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์

ข.กรณีการส่งเสริมการใช้สารเคมี

นับแต่การมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ เป็นต้นมาการเปลี่ยนแปลงปัจจัยการผลิตจากท้องถิ่นมาเป็นนำเข้าจากภายนอก ได้แก่ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่าง ๆ นั้น ในภาคประชาชนที่สนใจเรื่องผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมต่างให้ข้อมูลกับสังคมมาตลอดเวลา ซึ่งผลกระทบนี้ส่งผลให้เกิดกระแส “เกษตรทางเลือก” ในช่วง ปี๒๕๒๖ จนมาเป็น “เครือข่ายเกษตรทางเลือก” แต่รัฐบาลแทบทุกรัฐบาลมิได้สนใจการลดหรือควบคุมการใช้สารเคมีในการเกษตรเลย กลับพบว่าธุรกิจสารเคมีในการเกษตรเติบโตขึ้น ในขณะที่เกษตรกรเป็นผู้ได้รับผลกระทบมากที่สุด ทั้งปัญหานี้ดินและสุขภาพ

๖.๒ แนวนอน (จากจังหวัด/ตำบลสู่ชุมชน)

ก. การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ตามนโยบายจังหวัดสุรินทร์

มีการประกาศนโยบาย “สุรินทร์เมืองเกษตรอินทรีย์” (ปี พ.ศ.๒๕๔๒) โดยผู้ว่าราชการจังหวัดชื่อ นายเกษมศักดิ์ แสนโกชน์ และรัฐบาลโดยอดีตนายกรัฐมนตรี (ทักษิณ ชินวัตร) ได้ประกาศ “มติคณะรัฐมนตรี ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๔ ณ จังหวัดศรีสะเกษ โดยกำหนดให้จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดนำร่องในการดำเนินการเรื่องเกษตรอินทรีย์ รวมความแล้วนโยบายเกษตรอินทรีย์ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้ฝึกอบรม การทำเกษตรอินทรีย์ให้ผู้สนใจไปแล้วประมาณประมาณ ๑,๒๘๘ รุ่น (เกษตรกรกว่า ๙ หมื่นคน) ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๗ มีความร่วมมือระหว่างราชการกับองค์กรชาวบ้าน และองค์กรพัฒนาเอกชน โดยจังหวัดสุรินทร์และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องร่วมกับสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ (คสป.) และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกสุรินทร์ จัดทำโครงการความร่วมมือพัฒนากระบวนการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ทั้งทางด้านการส่งเสริมแนวคิดเกษตรอินทรีย์ การพัฒนาเทคนิค กระบวนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และการพัฒนาระบบการตลาด (การค้าที่เป็นธรรม) โดยมีการนำเอาสมาชิกโครงการของจังหวัดในเขตพื้นที่อำเภอท่าตูม และกิ่งอำเภอเขวาสินรินทร์เข้าร่วมในโครงการเกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ และมีการแบ่งบทบาทหน้าที่การดำเนินงาน โดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้ในกระบวนการส่งเสริมและการถ่ายทอดบทเรียนเกษตรอินทรีย์ระหว่างภาครัฐและเอกชน

ในภาพรวมของงานส่งเสริมการเกษตร สังเกตได้ว่ายังคงมีความแตกต่างในกระบวนการทัศนียภาพเป็นอันมากในส่วนของหน่วยงานรัฐและภาคประชาชน ถึงแม้ว่าในช่วงที่ผ่านมาจะมีความร่วมมือกันมากขึ้นระหว่างหน่วยงานต่างๆ ในจังหวัดสุรินทร์และมีการประกาศสนับสนุนการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์โดยหน่วยงานราชการ แต่ก็พบว่ากระบวนการของภาครัฐยังให้น้ำหนักกับการเพิ่มผลผลิตและการส่งออกเป็นสำคัญ ซึ่งมีความแตกต่างจากกระบวนการทำงานที่ก่อตัวจากภาค

ประชาชนคือมุ่งเน้นระบบการผลิตที่มีความหลากหลายเพื่อการพึ่งตนเอง และสำหรับการขายจะให้ความสำคัญเป็นลำดับถัดมา อีกทั้งยังเน้นการสร้างระบบการตลาดที่เป็นธรรมโดยไม่อ้างระบบตลาดเสรีในแนวคิดแบบทุนนิยม ซึ่งมีนัยที่แอบแฝงการเอารัดเอาเปรียบโดยกลุ่มทุนธุรกิจ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มเกษตรกร (ชุมชน) มากกว่าการส่งเสริมเกษตรกรแบบปัจเจก

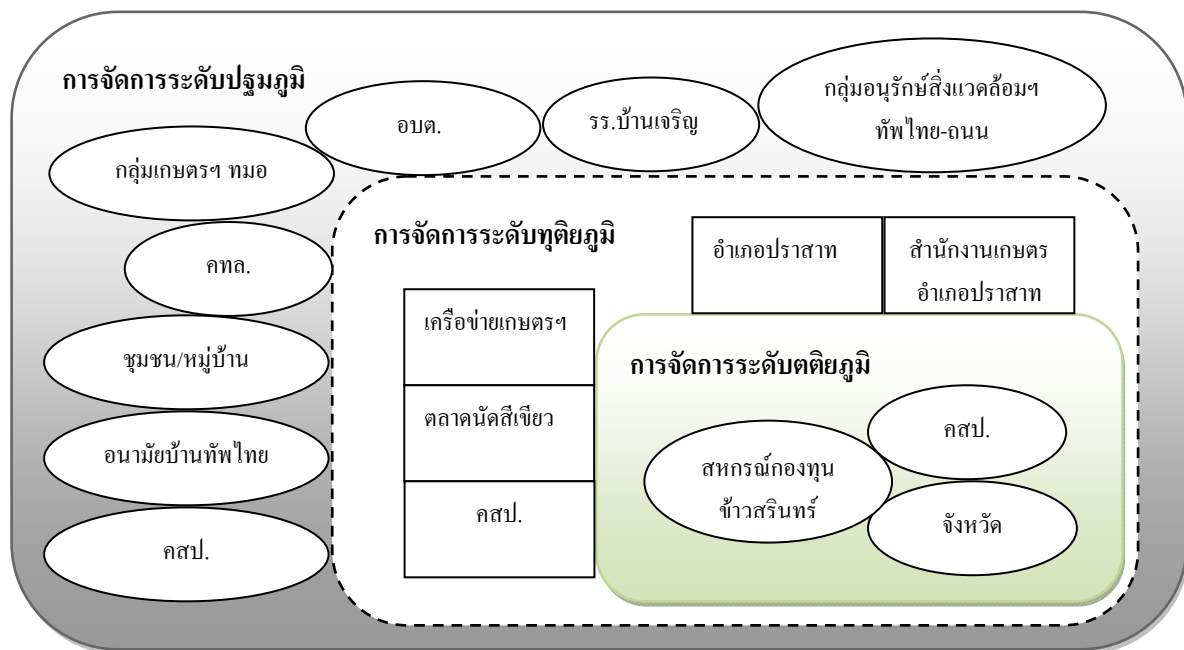
ข. ผลักดันนโยบายสารเคมีกับ อบต. ทมอ

กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทมอ มีบทบาทในการนำเสนอนโยบายการณรงค์ลดใช้สารเคมีในระดับตำบล เป็นอย่างมากถึงแม้ว่าเกษตรกรในกลุ่มมิได้เป็นผู้ใช้สารเคมีในการเกษตรแต่กลับเป็นผู้ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเป็นปัญหาที่ประชาชนในตำบลได้รับผลกระทบ ดังนั้นจึงมีกิจกรรมรณรงค์ร่วมกับโรงเรียนและสถานีนามัย ในหลายรูปแบบ เช่น จัดเวทีสัมมนาเพื่อให้ข้อมูลความรู้, การเดินรณรงค์สร้างความตื่นตัว, การเจรจาร่วมกับผู้นำและอบต. ถึงแม้ว่าจะยังไม่บรรลุเป้าหมายสูงสุดคือให้ อบต. มีมาตรการป้องกันอย่างเป็นระบบ แต่ก็มีความคืบหน้าในหลายระดับเช่น เกิดการตื่นตัวในพื้นที่ตำบลทมอ และมีป้ายเตือนถึงอันตรายในการใช้สารพิษสารเคมีการเกษตรทั่วตำบลทมอ

๗. องค์กรที่สำคัญในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของตำบลทมอ

กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทมอ ได้รับการส่งเสริมและมีแนวทางในการทำเกษตรยั่งยืนมากว่า ๑๕ ปี เป็นองค์กรบุกเบิกการทำเกษตรอินทรีย์ในระดับตำบลที่สำคัญจนเกิดความร่วมมือในการดำเนินงานกับหลายภาคส่วนทั้งจากการชักนำโดยโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ และการประสานความร่วมมือโดยตรงของกลุ่มกับองค์กรต่างๆ และจากการศึกษาพบว่าในความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นนั้น นโยบายส่วนหนึ่งอาจจะสนับสนุนและเสริมกระบวนการทำงานของกลุ่มและไปได้ด้วยดีกับแนวทางการดำเนินงานของโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ แต่นโยบายบางส่วนก็ส่งผลกระทบ เนื่องจากองค์กรนั้นๆ ยังไม่เข้าถึงแนวคิดเรื่องการจัดการความหลากหลาย อย่างเช่น การร่วมมือกับจังหวัด อำเภอก เกษตรอำเภอกและ อบต. เป็นหน่วยงานในภาคราชการที่มีนโยบายขัดแย้งกันเอง ตัวอย่างเช่น มีนโยบายเรื่องการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ แต่ไม่ส่งเสริมเรื่องการผลิตที่หลากหลายและใช้ทรัพยากรท้องถิ่น องค์กรเหล่านี้เป็นองค์กรที่มีอิทธิพลในการจัดแผนงานเพื่อสนับสนุนแนวทางของกลุ่ม กลุ่มจึงได้อาศัยช่องทางดังกล่าวเสนอเรื่องการพึ่งตนเอง การผลิตที่หลากหลาย และการเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่การเสนอแนะนโยบายอื่นๆ ในหน่วยงานดังกล่าวนี้ด้วย แต่สำหรับโรงเรียนเจริญสุข สถานีนามัย กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและอาชีพทางเลือก เป็นองค์กรที่ไม่มีการทำงานเชิงนโยบายในท้องถิ่น แต่มีส่วนในการสนับสนุนการรุกรานของนโยบายที่มีผลกระทบต่อความหลากหลายของชุมชน เช่น หมอที่สถานีนามัยให้ข้อมูลการได้รับผลกระทบจากการใช้สารเคมีจากการรักษาผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสารเคมี ครูในโรงเรียนสนับสนุนกลุ่มและโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ ในการจัดหลักสูตร “เกษตรกรรม

ยั่งยืนเพื่อการพึ่งตนเอง” ซึ่งเป็นอีกวิธีการจัดการความคิดเรื่องความสำคัญในการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่น อันจะเห็นได้จากการสอนเรื่องพันธุกรรมท้องถิ่นกับเด็กๆ ส่วนโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์และกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทออีก็มีแนวทางในการเชื่อมประสานและผลักดันให้ส่วนต่างๆ ในสังคมของชุมชนหันมาให้ความสำคัญในการรักษาความหลากหลายและการพึ่งตนเองในทุกระดับ

ความสัมพันธ์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความหลากหลาย

๘. รูปแบบการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

๘.๑ แนวคิด

โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์มีแนวคิดหลักให้เกษตรกรรายย่อยปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากเกษตรเคมีมาสู่เกษตรอินทรีย์ เพื่อการพึ่งตนเองของเกษตรกรรายย่อย การเกื้อกูลทั้งมนุษย์ สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศน์ ด้วยวิธีการดังนี้ได้ดังนี้

ก. เปลี่ยนกระบวนทัศน์เกษตรอินทรีย์ เกษตรกรทั่วไปยังเป็นกระบวนทัศน์เกษตรเคมีที่มุ่งใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทำการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการขาย ในขณะที่เกษตรกรของโครงการส่วนใหญ่มีกระบวนทัศน์เกษตรอินทรีย์ที่เน้นการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การปลูกพืชที่หลากหลาย และเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเอง

ข. การพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิต สำหรับปุยอินทรีย์ เกษตรกรในโครงการส่วนใหญ่ลดและเลิกการใช้ปุ๋ยเคมี หันมาใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยพืชสดแทน ส่วนด้านเมล็ดพันธุ์ มีความพยายามที่จะศึกษาและคัดเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ ซึ่งทำให้มีพันธุ์ข้าวอินทรีย์ออกมาจำหน่ายสมาชิกและคนทั่วไปแล้ว เป็นจำนวน ๑๕ ต้นข้าวเปลือก / ปี

ค. เปลี่ยนรูปแบบการผลิตของเกษตรกร ซึ่งมีอยู่ ๒ แบบ ได้แก่ เกษตรอินทรีย์ และเกษตรยั่งยืน ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งจังหวัดประมาณ ๒๕๓ ครอบครัว พื้นที่ ๔,๓๑๓.๖๕ ไร่

ง. สร้างต้นแบบของการพัฒนาวิธีการผลิตเกษตรกรรมยั่งยืนความสำเร็จของการพัฒนาวิธีการผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน เห็นได้จากตัวอย่างต้นแบบการผลิตหลายแบบของเกษตรกร ที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จ. การขยายผลสู่นโยบายท้องถิ่น จากแนวทางการดำเนินงานส่งเสริมด้านเกษตรอินทรีย์สู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและการพัฒนาตลาดทางเลือกโดย คสป. ได้เกิดรูปธรรมในความสำเร็จและได้รับการยอมรับจากหน่วยงานราชการระดับท้องถิ่นและประเทศ ดังเห็นได้จากการมีนโยบายด้านการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งนับเป็นจังหวัดแรกในประเทศไทยที่ได้เริ่มการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ จนในปัจจุบันได้ทำให้หลายจังหวัดในภาคอีสานได้เริ่มแนวทางการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ด้วย จึงนับได้ว่า คสป.และเกษตรกรในโครงการโดยเฉพาะกลุ่มเกษตรธรรมชาติตำบลหมอ ได้ขยายผลแนวความคิดเข้าไปในนโยบายของท้องถิ่นและระดับประเทศได้

ฉ. สร้างระบบตลาดทางเลือกเพื่อสังคม แนวคิดการพัฒนา คือการสร้างตลาดทางเลือก เพื่อรองรับผลผลิตอินทรีย์ของเกษตรกร โดยไม่พึ่งพาตลาดกลางทั่วไป ไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง ทำให้เกษตรกรขายผลผลิตในราคาที่เป็นธรรม และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค การทำงานพัฒนาระบบตลาดครอบคลุมตลาดระดับชุมชน ท้องถิ่น ในประเทศ และต่างประเทศ

๘.๒ รูปแบบ การอนุรักษ์และพัฒนาโดยใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในงานส่งเสริมระบบเกษตร

- ความเชื่อในภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง

- การเกษตรที่เน้นทรัพยากรท้องถิ่นมาเป็นปัจจัยการผลิต เช่น การใช้ปุ๋ยคอก จาก ปุ๋ยข้าว/ควาย ปุ๋ยหมักจากเศษไม้ใบหญ้า การไม่เปิดป่าเพื่อทำเกษตร ไม่เผาตอซังข้าว การใช้พันธุกรรมท้องถิ่นเป็นหลัก ฯลฯ

- การศึกษาและอนุรักษ์ ทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะข้าวพื้นบ้าน ผักพื้นบ้าน

- การนำความรู้ในการคัดพันธุ์สมัยใหม่ เช่นความรู้ในการคัดพันธุ์ข้าวจาก มูลนิธิข้าวขวัญ การใช้เทคนิค SRI จนนำมาสู่การประยุกต์ใช้ที่เหมาะสมในพื้นที่

๘.๓ ผลของการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

๑) เกิดความมั่นคงทางด้านอาหาร การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรในพื้นที่ตำบลทอม ได้ก่อให้เกิดรูปแบบของระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีหลากหลายและผสมผสาน ทั้งพันธุ์พืชและสัตว์ตลอดจนสามารถฟื้นฟูระบบนิเวศได้เป็นอย่างมาก ซึ่งทำให้วงจรสิ่งมีชีวิตทำหน้าที่ตนเองได้อย่างเป็นระบบ และได้สร้างระบบความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตรกรรมขึ้น โดยเฉพาะในมิติด้านความมั่นคงทางด้านอาหาร ซึ่งเกษตรกรได้ใช้ประโยชน์จากระบบดังกล่าวเพื่อเป็นแหล่งอาหารในครอบครัวตนเอง ทั้งที่ได้จากแปลงนาอินทรีย์ สวนเกษตรผสมผสาน สวนหลังบ้าน ตามข้อมูลจากการกลุ่มตัวอย่าง นอกจากนี้ยังมีพันธุ์พืชอีกหลากหลายชนิดในพื้นที่สวนครัว, สวนหลังบ้าน รวมทั้งป่าชุมชน ซึ่งเกษตรกรที่ทำการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนดังกล่าวมาแล้ว จะมีฐานความมั่นคงทางด้านอาหารสูงกว่าเกษตรกรที่ยังไม่ได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิต ดังนั้นการสร้างพื้นที่ความหลากหลายทางชีวภาพในระดับครอบครัว ระบบการผลิต ย่อมส่งผลโดยตรงในด้านอาหารสำหรับชาวนา

๒) เสริมรายได้ครอบครัวเกษตรกร ตามข้อมูลข้างต้น ผลผลิตที่ได้จากระบบการเกษตรยั่งยืนมีปริมาณมากเพียงพอและเหลือสำหรับการจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ โดยเกษตรกรสามารถนำผลผลิตไปขายในชุมชน / ตลาดนัดสีเขียวเมืองสุรินทร์ / ตลาดเมือง (ร้านข้าวหอม) เป็นรายได้เสริมให้ครอบครัวได้มากกว่า ๑,๕๐๐ บาท ต่อสัปดาห์ ซึ่งรายได้ดังกล่าวมีส่วนช่วยแก้ปัญหาหนี้สิน ลดภาระค่าใช้จ่ายค่าการเรียนลูกได้มากอีกทั้งยังมีรายได้เป็นรายปีจากการขายข้าวไปยังสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ด้วยอีกทาง โดยมีรายได้จากการขายข้าวอินทรีย์สูงกว่าตลาดปกติประมาณกิโลกรัมละ ๒-๔ บาท และเกษตรกรบางส่วนที่อยู่ในกลุ่มผลิตพันธุ์ข้าวสามารถจำหน่ายข้าวพันธุ์ได้ในราคาที่สูงมาก โดยในปีที่ผ่านมา (๒๕๕๑) ขายได้มากกว่า ๑๕ ตัน ในราคากิโลกรัมละ ๑๔-๒๒ บาท ดังนั้นเกษตรกรที่ทำการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์และพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านจึงมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่สูงกว่าเกษตรกรทั่วไปอย่างชัดเจน

๓) ธนาคารพันธุกรรมชุมชน การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรในพื้นที่ตำบลทอม ได้ก่อให้เกิดรูปแบบของงานอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมพื้นบ้าน ชาวนามีความรู้ความเข้าใจและให้ความสำคัญต่อความเป็นเจ้าของพันธุกรรมพื้นบ้านมากขึ้น มีการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืนโดยสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่การเกษตรของตนเอง และพื้นที่เกษตรยั่งยืนดังกล่าวคือแหล่งอนุรักษ์พืชพรรณที่สำคัญสำหรับการแลกเปลี่ยน การขยายพันธุ์ การแจกจ่ายพันธุ์ซึ่งเกษตรกรทั่วไปสามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในด้านเชื้อพันธุ์ รวมทั้งมีการพัฒนาพันธุกรรมข้าวและรวมกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพสูง ซึ่งปัจจุบันสามารถทำหน้าที่เป็นธนาคารเมล็ดพันธุ์เพื่อขยายไปสู่ชุมชนได้มากกว่า ๑๕ สายพันธุ์ ปริมาณการผลิตมากกว่า ๑๐ ตันข้าวเปลือกต่อปี ทำให้สมาชิกในกลุ่มและเกษตรกรในชุมชนมีพันธุ์ข้าวที่ตนเองต้องการและมีคุณภาพสูงเอาไว้ใช้ทำการผลิตโดยสามารถทดแทนการนำเข้าจากภายนอกชุมชนได้มาก

๔) รักษาพื้นที่สีเขียวเพื่อการใช้ประโยชน์ การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชน เกษตรกรมีความเข้าใจต่อการรักษาพื้นที่สีเขียวของตนเอง และการอนุรักษ์รักษายังส่งผลโดยตรงต่อการใช้ประโยชน์ของเกษตรกร เช่นการได้ไม่ใช้สอยสำหรับเผาถ่านหรือสร้างบ้านจากการอนุรักษ์ป่าครอบครัว การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรจากส่วนหลังบ้าน เพื่อรักษาสุขภาพขั้นพื้นฐาน เช่นการใช้หมันชั้นหรือคิปัสเพื่อรักษาโรคท้อง หรือการใช้ไพรเพื่อรักษาอาการโรคผิวหนัง เป็นต้น รวมถึงการใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมพื้นบ้าน

๕. องค์รวมของการดำเนินงานเพื่อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

๕.๑ ระดับของการดำเนินงานสามารถแบ่งลักษณะของกิจกรรมกลุ่มได้เป็น ๒ ระดับ คือระดับครอบครัวชาวนา,และระดับกลุ่มและชุมชน โดยในแต่ละกิจกรรมมีกระบวนการทำงานและมีเป้าหมายเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากพื้นฐานครอบครัวตนเองมาสู่ชุมชน ดังรายละเอียดและรูปแบบที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑) ระดับครอบครัวเกษตรกร

จากการสำรวจและศึกษาข้อมูลครอบครัวชาวนาในระดับพื้นที่ตำบลหมอ พบว่าฐานการผลิตของครอบครัวชาวนาเกษตรยังยืนมีความบริบูรณ์พร้อมไปด้วยผลผลิตทางการเกษตรหรืออาหารเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับเกษตรกรทั่วไปที่มีได้ทำเกษตรยังยืนด้วยแล้วยังเห็นได้ชัดเจน เกษตรกรที่ทำการผลิตในระบบเกษตรกรรมยังยืน นอกจากจะทำการผลิตอย่างหลากหลายผสมผสานเป็นอย่างมากแล้ว ยังทำหน้าที่ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพในลักษณะที่มีการกระจายประโยชน์ไปสู่เพื่อนเกษตรกรครอบครัวอื่น ตลอดจนชุมชนโดยรวมอีกด้วย

กระบวนการผลิตของเกษตรกรในระบบเกษตรยังยืนเริ่มต้นตั้งแต่ต้นปีการผลิต โดยเริ่มนับได้ตั้งแต่การทำนาอินทรีย์ การปลูกพืชหลังนา การทำสวนเกษตรผสมผสาน ป่าครอบครัว เป็นต้น

ก. นาอินทรีย์ เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายของงานวิจัยในพื้นที่ตำบลหมอ ทำนาปลูกข้าวในระบบ “เกษตรอินทรีย์” เป็นกิจกรรมพื้นฐานของครอบครัวตนเอง นาอินทรีย์ในที่นี้หมายถึงการทำนาโดยไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นการผลิตที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในนาข้าวตลอดจนอนุรักษ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน นาอินทรีย์ดังกล่าวเน้นการปรับปรุงบำรุงดินเป็นสำคัญเพราะมีฐานคิดว่า ดินคือพื้นฐานปัจจัยการผลิต ดินคือแหล่งรวมของธาตุอาหารที่ทำให้ข้าวเจริญเติบโตงอกงามให้ผลผลิตสมบูรณ์ แต่ดินที่เสื่อมโทรมขาดธาตุอาหารขาดการบำบัดฟื้นฟู หรือผ่านใช้สารเคมีมาเป็นเวลานานจะส่งผลเสียต่อนาข้าว (ผลผลิต) ดังนั้นเกษตรกรจึงมี

การปรับปรุงบำรุงดินโดยใช้เทคนิคต่างๆหลายวิธี รวมทั้งยังให้ความสำคัญกับการจัดการเมล็ดพันธุ์ข้าวโดยใช้พันธุ์ข้าวที่มาจากระบบฟาร์มของตนเองเป็นหลัก สามารถสรุปรายละเอียดของรูปแบบกิจกรรมนาอินทรีย์ได้ดังนี้

- งดเว้นการใช้สารพิษและปุ๋ยเคมีทุกชนิดในการปลูกข้าว และแปลงเกษตรทั้งหมดของตนเอง
- เก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ที่ใช้ปลูกด้วยตนเอง และต้องเป็นพันธุ์ที่ไม่เคยผ่านสารเคมีมาก่อน
- ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ทดแทนเคมี เช่นปุ๋ยหมัก, ปุ๋ยคอก, ปุ๋ยพืชสด, น้ำหมักชีวภาพ, ไก่กลบฟาง
- เน้นการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรในฟาร์ม เช่นปุ๋ยอินทรีย์, เมล็ดพันธุ์ข้าว, อาหารสัตว์
- มีระบบตรวจสอบรับรองการผลิต และรับรองผลผลิต ตลอดกระบวนการผลิตทั้งปี
- ต้องปฏิบัติตามข้อกำหนดมาตรฐานเกษตรอินทรีย์(มกท.) และองค์กรมาตรฐานอื่น
- ขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.)

การทำนาอินทรีย์ของเกษตรกรในพื้นที่ตำบลท่อม โดยพื้นฐานจึงหมายถึงการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติและฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในที่ดินของตนเอง และเป็นกิจกรรมการผลิตที่ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์ พัฒนาและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน อย่างเป็นระบบและมีแบบแผนที่ยั่งยืนมากพอสมควร ดังนี้

- มีรูปแบบการผลิตที่งดเว้นการทำลายทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพราะเกษตรกรไม่มีการบุกเบิกทำลายพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ในชุมชน-หัวไร่ปลายนาเพื่อเปิดพื้นที่ทำนาใหม่ รวมทั้งยังงดเว้นการใช้สารเคมีทั้งระบบ จึงไม่มีผลกระทบต่อคุณภาพดินและแหล่งน้ำ รวมทั้งยังเป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศน์นาข้าวและสิ่งมีชีวิตในนา เช่นปลา, แมลง, กบ, หอย, ปู, นก, หอย เป็นต้น
- มีการพัฒนาระบบการเกษตร โดยส่งเสริมการปลูกพืชชนิดอื่นเพิ่มเติมทั้งที่เป็นไม้ยืนต้นและพืชผักบนคันนา เช่นมะม่วง, ฝรั่ง, สะเดา, จั้เหล็ก, หว้า, ฯลฯ และปลูกพืชหลังนาเพื่อหมุนเวียนสร้างธาตุอาหาร เช่นถั่วลิสง, ถั่วเขียว, ถั่วพริ้ว, แดงโม, ผักกาด, ฟักทอง, หัวหอม, กระเทียม, ฯลฯ

- สร้างแหล่งอาหารตามธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นและมีความปลอดภัยต่อสุขภาพ กล่าวคือในพื้นที่นาข้าวซึ่งเกษตรกรหยุดใช้สารเคมีการเกษตร ตลอดจนมีการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น

และพืชหลังนา ทำให้เกิดแหล่งอาหารตามธรรมชาติในแปลงนาเพิ่มมากขึ้น เช่นปลา, กบ, ผักพื้นบ้าน ในนา, ผลไม้, ถั่ว เป็นต้น ซึ่งเป็นแหล่งอาหารปลอดภัยของครอบครัว

- มีรายได้เพิ่มขึ้นจากระบบการผลิตและการฟื้นฟูระบบนิเวศในนาข้าว เนื่องจากเกษตรกรมีผลผลิตทางการเกษตรของตนเองตลอดจนอาหารธรรมชาติมากขึ้น และมีเหลือจากการบริโภคในครอบครัว จึงสามารถนำไปขายเป็นรายได้เสริม

ข. สวนเกษตรผสมผสาน เกษตรกรในกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติ (ตำบลทอม)

นอกจากจะทำนาอินทรีย์แล้ว มากกว่าครึ่งยังมีสวนเกษตรผสมผสานของครอบครัวอีกด้วย ในสวนเกษตรผสมผสานมีการ ออกแบบการปลูกพืชแบบหลากหลายและส่วนมากเป็นพันธุ์พื้นบ้าน โดยสามารถแบ่งใช้พันธุ์พืชเป็น ๓ ลักษณะ คือ ๑) พืชระยะยาวเช่น มะม่วง, มะพร้าว, ฝรั่ง, ขนุน, ส้มโอ, มะนาว ฯลฯ ๒) พืชระยะกลาง เช่นชะอม, ผักเม็ก, ผักติ้ว, ก้อย, มะละกอ, น้อยหน่า ฯลฯ ๓) พืชระยะสั้น เช่นพริก, มะเขือ, กระชาย, ข่า, บวบ, ผักปิง, ถั่วฝักยาว ฯลฯ และยังมีการปลูกต้นไม้บนคันนา รวมไปถึงด้วย รวมทั้งมีสระน้ำในแปลงเพื่อใช้เลี้ยงปลาและรดพืชผักไม้ผล ในแปลงเกษตรผสมผสานไม่มีการใช้สารเคมีเช่นเดียวกับนาข้าว

การทำกิจกรรมการผลิต “สวนเกษตรผสมผสาน” ของเกษตรกรในกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติ (ตำบลทอม) หมายถึงการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติและฟื้นฟูระบบนิเวศและเป็นการสร้างระบบความหลากหลายทางชีวภาพในที่ดินของตนเอง และเป็นกิจกรรมการผลิตที่ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์ พัฒนาและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน อย่างเป็นระบบและมีแบบแผนที่ยั่งยืนมากพอสมควร ดังนี้

- เป็นการสร้างพื้นที่ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ของครอบครัวเกษตรกรขึ้น และพื้นที่ดังกล่าวเป็นเสมือนป่ายุคใหม่ที่สร้างขึ้นได้เอง ยังมี “สวนเกษตรผสมผสาน” ของครอบครัวเกษตรกรเพิ่มขึ้นมากเท่าใด เท่ากับมีพื้นที่ความหลากหลายทางชีวภาพทดแทนป่าธรรมชาติได้เพิ่มขึ้นมากเท่านั้น

-สวนเกษตรผสมผสาน ทำหน้าที่ธนาคารพันธุกรรมพื้นบ้านและความหลากหลายทางชีวภาพของครอบครัวเกษตรกรและชุมชน เพราะพื้นที่สวนเกษตรผสมผสานเป็นแหล่งสะสมพันธุกรรมและเป็นแหล่งขยาย กระจายความหลากหลายทางชีวภาพ

- สวนเกษตรผสมผสาน ทำหน้าที่เป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพทางด้านอาหารที่สำคัญให้กับครอบครัวเกษตรกร

ค.ป่าครอบครัว หมายถึงพื้นที่ของป่าบริเวณหัวไร่ปลายนา หรือพื้นที่โคกไม่เหมาะสำหรับการทำนา ดังนั้นเกษตรกรจึงกันพื้นที่ดังกล่าวออกไว้เพื่อเป็นป่าไม้สำหรับใช้ประโยชน์ในการนำไม้ไปสร้างบ้าน ซึ่งเป็นไม้ในท้องถิ่น เช่นไม้จิก, ไม้แดง, ไม้รัง, ฯลฯ รวมทั้งใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าครอบครัวเป็นแหล่งอาหาร เช่นเห็ดนานาชนิด, ผลไม้ป่า เป็นต้น ปัจจุบันพื้นที่ป่าครอบครัวมีเหลือน้อยลงมาก เนื่องจากเกษตรกรตัดไม้ใช้ประโยชน์โดยไม่มีการปลูกเพิ่ม และมีการ

ถางพื้นที่เพื่อปลูกพืชไร่ชนิดต่างๆ เช่นอ้อย, มันสำปะหลัง, ยางพารา แต่อย่างไรพื้นที่ป่าครอบครัวยังคงมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพ ในมิติของการใช้ประโยชน์จากไม้ และอาหารสำหรับครอบครัว

จ. สวนครัว และสวนหลังบ้าน ในพื้นที่บริเวณบ้านพักของเกษตรกรจะมีการปลูกผักสวนครัวหลากหลายชนิด ซึ่งส่วนมากเป็นพันธุ์พืชในท้องถิ่นผสมผสานกับพันธุ์พืชที่มาจากแหล่งอื่น เช่นพริกมะละกอ, กระเพรา, มะเขือ, ผักบุ้ง, ผักกาด, ผักชี ฯลฯ ซึ่งเกษตรกรได้ใช้ประโยชน์สำหรับเป็นแหล่งอาหารของครอบครัว นอกจากนี้ยังพบว่า “สวนหลังบ้าน” ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ ๑-๓ ไร่ อยู่ในบริเวณเดียวกันกับบ้านพัก มีลักษณะเป็นสวนโบราณเต็มไปด้วยพันธุ์พืชพื้นบ้านผสมผสานกันหลากหลายชนิด โดยแบ่งให้เห็นระบบพืชได้เป็น ๓ ระดับคือ (๑)พืชชั้นบน เป็น พืชอยู่สูงสุดอายุยาวนาน เช่นมะพร้าว, หมาก, มะม่วงพื้นบ้าน, ฯลฯ (๒)พืชชั้นกลาง เป็นพืชระดับต่ำลงมาเช่นมะกรูด, มะนาว, มะละกอ, ต้นหอม, พลู่, พริก, ติ้ว, ฯลฯ (๓)พืชชั้นล่างสุด เป็นพืชประเภทคลุมดินหรือประเภทหัว จะอยู่ต่ำสุดเช่นมัน, บุก, เผือก, สับปะรด, ไพร, จิง, ข่า, กระชาย เป็นต้น ระบบของสวนหลังบ้านจะมีความหลากหลายผสมผสานเป็นวงจรต่อเนื่องตลอดทั้งปี ซึ่งทั้งหมดคือแหล่งอาหารและพืชใช้สอยที่เป็นสมุนไพรและเครื่องมงคลประกอบพิธีกรรมเชิงวัฒนธรรมความเชื่อ เช่นเครื่องประกอบพานบายศรี, เครื่องประกอบพิธีขอมา, เครื่องประกอบไหว้ผี เป็นต้น ดังนั้น “สวนหลังบ้าน หรือ สวนดั้งเดิมบริเวณบ้าน หรือ สวนโบราณแบบเขมร” จึงมีบทบาท อย่างสำคัญต่อครอบครัวเกษตรกรมายาวนานนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นกิจกรรมการผลิตที่ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์ และให้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน อย่างเป็นระบบและมีแบบแผนที่ยั่งยืนมากพอสมควร ดังนี้

- เป็นการอนุรักษ์และสร้างพื้นที่ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ของครอบครัวเกษตรกรขึ้น และทำหน้าที่ธนาคารพันธุกรรมพื้นบ้านเพราะพื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งสะสมพันธุกรรมและแหล่งขยาย กระจายความหลากหลายทางชีวภาพพันธุ์พื้นบ้าน

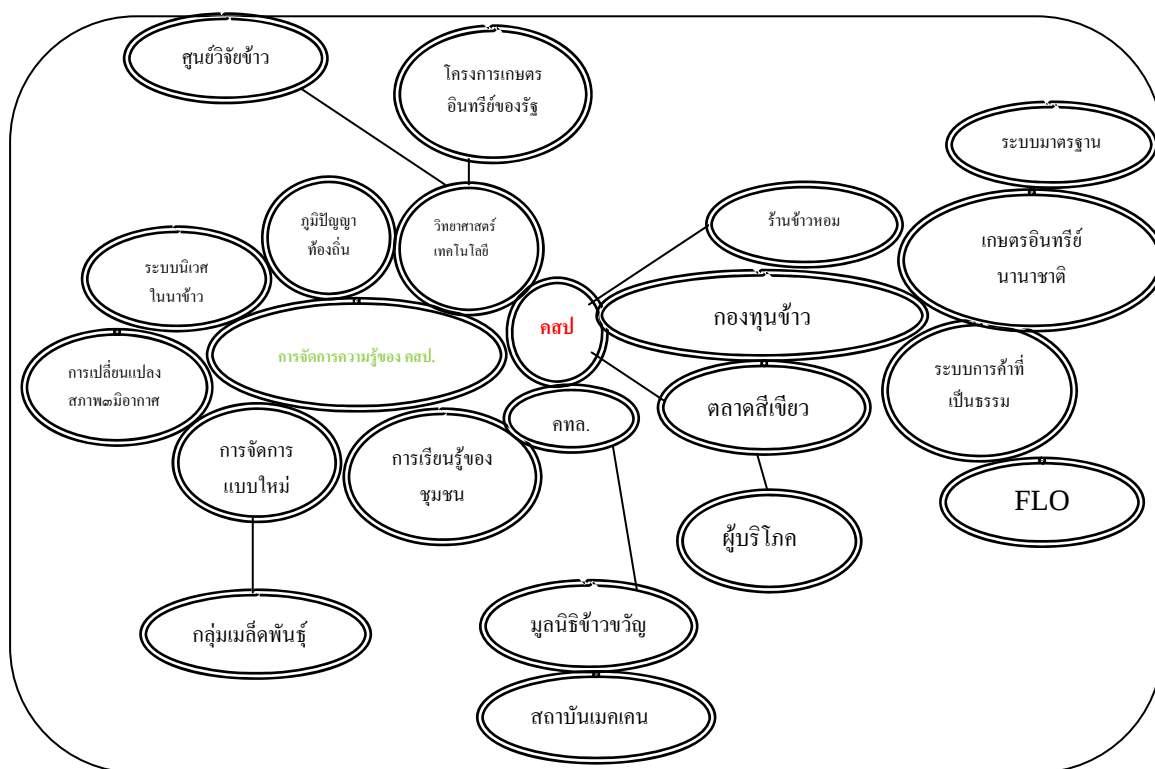
- ระบบ “สวนหลังบ้าน” ทำหน้าที่เป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพทางด้านอาหารที่สำคัญให้กับครอบครัวเกษตรกร ตลอดจนเป็นพื้นที่ใช้สอยพืชสมุนไพรสำหรับรักษาโรคและเครื่องมงคลประกอบพิธีกรรมเชิงวัฒนธรรมความเชื่อ ซึ่งยึดโยงอยู่กับวัฒนธรรมชุมชนเขมร (สุรินทร์) มาตั้งแต่อดีตยาวนานกว่า ๕๐ ปี

๒) ระดับกลุ่มองค์กร เครือข่ายและชุมชน

กระบวนการดำเนินงานพัฒนาแนวทาง “เกษตรกรรมยั่งยืน” ในพื้นที่ตำบลทมอ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุรินทร์ เริ่มต้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๓๖ โดยมีองค์กรที่เล็ง “โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ หรือ คสป.” เป็นหน่วยงานหลักในการสนับสนุนการพัฒนา ระยะแรกเริ่มมีการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบ “นาอินทรีย์” โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้หลายรูปแบบไม่ว่าจะเป็น การฝึกอบรม, การศึกษาดูงาน เป็นต้น และขยายผลมาสู่

การทดลองปฏิบัติในแปลงนาเกษตรกรเพียงบางส่วน ต่อมาจึงขยายผลมาสู่การทำนาอินทรีย์ทั้งระบบ ในที่สุด หลังจากที่มีการส่งเสริมระบบนาอินทรีย์เป็นผลสำเร็จ จึงมีการขยายผลไปสู่การพัฒนา ระบบ เกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบที่เข้มข้นยิ่งขึ้น คือ การแบ่งพื้นที่แปลงเกษตรมาทำการผลิต “เกษตร ผสมผสาน” แต่ยังคงเน้นการคงไว้ใช้สารเคมีการเกษตรทุกชนิดเช่นเดิม ดังนั้นการดำเนินงานส่งเสริม โดยกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่จึงมีการรวมตัวกันเพื่อพัฒนาระบบปัจจัยการผลิตเพื่อสนับสนุนการทำ เกษตรกรรมยั่งยืนของสมาชิก เช่น กลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์และน้ำหมักชีวภาพ, กลุ่มปศุสัตว์เกษตร อินทรีย์ เป็นต้น

ต่อมาจึงมีการขยายผลการดำเนินงานมาสู่ประเด็นงาน “การอนุรักษ์และพัฒนา พันธุกรรมพื้นบ้าน” ทั้งนี้ก็เพื่ออนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นบ้าน (ข้าวและผักพื้นบ้าน) ที่ยังพอหลงเหลืออยู่ใน ระดับชุมชน และขยายผลมาสู่งานพัฒนาสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ปัจจุบันพื้นที่การดำเนินงานในตำบล หนองยังสามารถยกระดับมาสู่การเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้กับเกษตรกรและบุคคลทั่วไป ดังนั้นจึง สามารถสรุปภาพรวมการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์และการพัฒนาจากความหลากหลายทางชีวภาพ ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในบทบาทของกลุ่มองค์กรชาวบ้าน

องค์รวมของการดำเนินงานเพื่อจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

๕.๒ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

การส่งเสริมเกษตรกรให้มีความเข้มแข็งและหันมาพึ่งตนเองในการผลิตภายใต้ทรัพยากรท้องถิ่น ได้แก่ ปุ๋ยอินทรีย์ท้องถิ่น(ปุ๋ยคอก) ปุ๋ยพืชสด จุลินทรีย์ และพันธุกรรมท้องถิ่น ล้วนเป็นกระบวนการในการรื้อฟื้นความรู้ในการผลิตของชุมชนก่อนการพัฒนาการเกษตรแบบอุตสาหกรรม (เกษตรสมัยใหม่) ที่รัฐบาลส่งเสริมตั้งแต่ปี ๒๕๐๔ เป็นต้นมา ซึ่งพบว่ามีความรู้ในการผลิตของท้องถิ่นจำนวนมากที่ถูกทำลายไปในช่วง ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา เกษตรกรในชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีความเชื่อมั่นในการจัดการผลิตด้วยภูมิปัญญาของตนเอง เพราะไม่สามารถคำนวณตัวเลขและไม่เป็นวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่การจัดการด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการคิดเชิงคุณค่า และคุณธรรม เมื่อโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ นำความคิดภูมิปัญญาดั้งเดิมในการเกษตรมาผสมผสานกับแนวคิดในการจัดการผลิตใหม่ ที่เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากรท้องถิ่น จึงทำให้เห็นว่า การผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมกับความรู้ในเทคโนโลยีสมัยใหม่ สามารถพึ่งพาและดำเนินกิจกรรมไปด้วยกันได้ เช่น การนำปุ๋ยคอกในชุมชน มาตรวจคุณภาพธาตุอาหารและคำนวณความต้องการของพืชที่ต้องการธาตุอาหารที่แตกต่างกัน ทำให้เกษตรกรสามารถใส่ปุ๋ยคอกในท้องถิ่นให้ตรงกับความต้องการของพืชได้มากขึ้น หรือการนำปุ๋ยพืชสดมาใช้ในการเพิ่มธาตุไนโตรเจนให้แก่ดิน รวมทั้งการผลิตจุลินทรีย์ด้วยพืช ผักผลไม้จากชุมชน จนกระทั่งการนำความรู้ในการคัดเมล็ดพันธุ์แบบท้องถิ่น คือ การคัดจากรวงที่สมบูรณ์ตอนเก็บเกี่ยว เมื่อนำความรู้ใหม่มาใช้ก็สามารถนำรวงข้าวที่คัดนั้นมาพัฒนาพันธุ์แท้ด้วยการปลูกข้าวด้วยวิธีการปลูกข้าวต้นเดียว เพื่อคัดพันธุ์บริสุทธิ์ต่อไป

๕.๓ การเรียนรู้ของเกษตรกร

โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ส่งเสริมให้กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทอมดำเนินกิจกรรมด้านการส่งเสริมการเรียนรู้และณรงค์ในระดับฐานชุมชนอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ตำบลทอมเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดสุรินทร์ ในแต่ละปีจะมีเกษตรกรรายย่อยกลุ่มเกษตรกร หน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน สถาบันการศึกษา รวมทั้งผู้สนใจทั่วไปเข้ามาศึกษาดูงานและฝึกอบรมเป็นจำนวนมาก โดยมีกระบวนการเรียนรู้ในเนื้อหาสาระหลักในหลายประเด็นที่หลายภาคส่วนให้ความสนใจผ่านศูนย์การเรียนรู้ โดยเฉพาะในด้านการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและการพัฒนาฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ในหลายรูปแบบ กล่าวคือ

- รูปแบบแปลงเกษตรกรยั่งยืน
- รูปแบบกลุ่มองค์กรชาวบ้านกับการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
- รูปแบบกลุ่มอนุรักษ์และพัฒนาพันธุกรรมพื้นบ้าน

ตารางการจัดการโดยกลุ่มเกษตรกรรรษชาติตำบลหมอกกับแนวคิดของหน่วยงานรัฐ

เรื่อง	หน่วยงานรัฐ		กลุ่มเกษตรกรรรษชาติตำบลหมอก	
	วิธีการ	เหตุผลสนับสนุน	วิธีการ	เหตุผลสนับสนุน
๑.อาหารพืช	ใช้ปุ๋ยเคมี	เพิ่มผลผลิต	ใช้ปุ๋ยอินทรีย์	ลดต้นทุนเพิ่มผลผลิต
๒.การกำจัดศัตรูพืช	ใช้ยาปราบศัตรูพืช	ทำลายโรคพืช	ใช้สารสมุนไพร	ไล่และลดศัตรูพืช
๓.เมล็ดพันธุ์	-พัฒนาพันธุ์ คุณภาพจำหน่าย เกษตรกร -มีหน่วยงานวิจัยและพัฒนา เทคโนโลยีเมล็ดพันธุ์ให้เกษตรกร	ได้เมล็ดพันธุ์ คุณภาพดี ผลผลิต มาก ด้านทานโรค	-คัดเมล็ดพันธุ์เอง -จำหน่ายเมล็ดพันธุ์ให้เกษตรกร ในเครือข่าย	-ได้เมล็ดพันธุ์แท้ -เกษตรกรจัดการด้วยตนเอง รู้กระบวนการผลิตทั้งหมด มั่นใจว่าไม่ถูกตัดแต่ง/ดัดแปลงพันธุกรรม

-รูปแบบกลุ่มพัฒนาเครื่องมือและปัจจัยการผลิต

-รูปแบบการจัดการพื้นที่ป่าชุมชน

รวมทั้งมีการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชนในโรงเรียน (โรงเรียนบ้านโคกยางและโรงเรียนบ้านเจริญสุข) ซึ่งอยู่ในพื้นที่ตำบลหมอก โดยมีทีมงานชาวบ้านร่วมกับโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์(คสป.)และครูในโรงเรียนดังกล่าวร่วมกันสร้างหลักสูตรท้องถิ่นใน “เนื้อหาเกษตรอินทรีย์และการอนุรักษ์พัฒนาพันธุกรรมพื้นบ้าน” และทำการเรียนการสอนในทุกสัปดาห์อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมด้านรณรงค์ชุมชนในหลายประเด็น ทั้งนี้เพื่อเป็นการให้ข้อมูลและสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนรณรงค์เชิงรุกเพื่อสร้างมาตรการป้องกันปัญหา หรือรับมือกับผลกระทบที่อาจจะมีต่อเกษตรกรและชุมชน เพื่อเป็นการเตรียมพร้อมความพร้อมและตั้งรับต่อปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น

-รณรงค์ผลกระทบจากสารเคมีการเกษตร

-รณรงค์เกษตรอินทรีย์เพื่อสิ่งแวดล้อม

-รณรงค์การอนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นบ้าน

๕.๔ คุณค่าทางเศรษฐกิจ

นอกเหนือจากการส่งเสริมการระบบการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนแล้ว กระบวนการส่งเสริมยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาการแปรรูปผลผลิต และการพัฒนาตลาดท้องถิ่นหรือตลาดสีเขียวควบคู่ไปด้วย กล่าวคือ “ตลาดนัดสีเขียวเมืองสุรินทร์” ซึ่งจัดขึ้นทุกวันเสาร์ เริ่มดำเนินงานครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๔๖ เป็นต้นมา ณ บริเวณสวนสาธารณะด้านหน้าเวทีพิพิธภัณฑสถาน (สวนรัก) และจนถึงขณะนี้ การดำเนินกิจกรรมไปแล้วเป็นเวลากว่า ๕ ปี กิจกรรมในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาประกอบด้วย การจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรจากแปลงเกษตรอินทรีย์ / ขนมหันบ้านอาหารพื้นบ้าน / ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากสมุนไพร “ตลาดร้านข้าวหอม” เป็นตลาดในเมืองทำหน้าที่สื่อกลางระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคโดยเกษตรกรจะร่วมกันส่งผลผลิตจากแปลงของตนเองมายังร้านข้าวหอมทุกวันพฤหัสบดีเพื่อขายผลผลิตบริเวณหน้าร้านและนำไปส่งยังจุดนัดพบอื่นเช่น ศาลากลางจังหวัดสุรินทร์, สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น “สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์” ซึ่งเริ่มต้นดำเนินงานมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๓๕ โดยมีกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติสุรินทร์เป็นองค์กรชาวบ้านที่เป็นผู้เริ่มต้นงานกองทุนข้าว และประมาณปี พ.ศ.๒๕๔๔ งานกองทุนข้าวได้ขยายรับเพิ่มสมาชิกจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกสุรินทร์ ซึ่งสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์คือหน่วยงานการตลาดข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรรายย่อยและ ทำหน้าที่จัดการผลผลิตข้าวอินทรีย์ให้กับเกษตรกรที่เป็นสมาชิก โดยดำเนินงานในรูปแบบการรวมกลุ่มชาวนาในระบบสหกรณ์เกษตรอินทรีย์ ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างวงจรการผลิตที่ครบถ้วนสมบูรณ์ให้ได้มากที่สุด ทำให้เกิดกระบวนการสร้างการผลิตในระดับแปลงให้ได้อย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอน และเกิดผลตอบแทนที่เป็นจริงทางเศรษฐกิจกับครอบครัวชาวนา รวมทั้งเกิดการกระจายผลผลิตอาหารคุณภาพไปสู่ผู้บริโภคต่อไป

ก.มูลค่าทางเศรษฐกิจของข้าวอินทรีย์

ผลผลิตที่ได้จากการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรยั่งยืนโดยโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ ที่ได้ส่งเสริมและสนับสนุน มาสู่การแปรรูปและจัดจำหน่ายโดยสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ จำกัด ซึ่งเป็นสหกรณ์ของเกษตรกรที่โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ทำการส่งเสริมและสนับสนุน มีการตั้งราคาประกันขั้นต่ำของผลผลิตประจำปี ซึ่งมีราคาที่สูงกว่าราคาในท้องตลาดกว่า ๑๕% หรือ ๑-๓ บาท/กิโลกรัมข้าวเปลือก สามารถสร้างหลักประกันในการผลิตให้กับเกษตรกร รวมทั้งการเป็นธุรกิจที่บริหารจัดการโดยองค์กรชาวบ้านผลกำไรจึงเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่เกษตรกรได้รับหลังจากการแปรรูปข้าวเปลือกและจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ และในปัจจุบันก็สามารถเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์จากข้าวได้มากขึ้น เช่น การแปรรูปน้ำมันรำข้าวอินทรีย์

ข. ผลผลิตที่หลากหลายสร้างเศรษฐกิจที่ยั่งยืนแก่ครอบครัว

ในการส่งเสริมเกษตรกรให้หันมาทำการผลิตที่หลากหลายทั้งข้าวมากกว่า ๑ สายพันธุ์ และพืชผัก สัตว์เลี้ยงต่างๆ ก็ส่งผลให้การผลิตเหล่านั้นมีบริโภคอย่างเพียงพอในระดับครอบครัว เมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวที่ต้องมีค่าใช้จ่ายอาหารเฉลี่ยที่วันละ ๘๐ บาท หรือเดือนละ ๒,๔๐๐-๓,๐๐๐ บาท ก็สามารถกล่าวได้ว่าเกษตรกรสามารถลดค่าใช้จ่ายจำนวนดังกล่าวได้และที่สำคัญสามารถสร้างรายได้จากผลผลิตที่เหลือกิน ผ่านการจัดการตลาดท้องถิ่นทั้งในรูปแบบตลาดนัดสีเขียว ตลาดเคลื่อนที่ละขายเองในชุมชน ซึ่งในการจัดการตลาดดังกล่าวนี้ จากแฟ้มบันทึกข้อมูลผู้ผลิตของตลาดนัดสีเขียว พบว่าเกษตรกรมีรายได้เฉลี่ยที่ ๓,๐๐๐-๓,๐๐๐ บาท/ครอบครัว / เดือน

ค. พัฒนาพันธุ์กรรมสร้างมูลค่าเพิ่มผลผลิต

กิจกรรมในการอนุรักษ์และคัดพันธุ์ของกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อม เป็นพื้นฐานการผลิตเมล็ดพันธุ์ให้กับเกษตรกรในเครือข่ายแล้วยังสามารถสร้างการหมุนเวียนของเศรษฐกิจในกลุ่มเกษตรกรด้วยกันเองอีกด้วย เนื่องจากเกษตรกรมีความจำเป็นในการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวหลักทุกปี ดังนั้นเมื่อกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลท่อม สามารถคัดเมล็ดพันธุ์หลัก(มะลิ ๑๐๕)และพันธุ์ท้องถิ่นอื่นๆได้ทำให้สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ สามารถนำเมล็ดพันธุ์มาจำหน่ายให้สมาชิกของสหกรณ์ได้โดยตรงและทำให้เกษตรกรนักพัฒนาพันธุ์ของกลุ่มมีรายได้จากการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ ซึ่งมีราคาสูงกว่าราคาข้าวเปลือกอินทรีย์ปกติ เฉลี่ยที่ ๐.๕๐-๑ บาท/กิโลกรัม เฉลี่ยคนละประมาณ ๕๐๐-๑,๐๐๐ กิโลกรัม/ราย

๕.๕ การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่

ก. การปรับปรุงบำรุงดินในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

ดินในความหมายทางวิชาการ หมายถึงวัตถุที่ทับถมกันนานหลายปี และหินที่ย่อยสลายผสมกับซากพืชซากสัตว์ สำหรับเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืนดินคือชีวิต มีคุณค่าสูงสุดจึงต้องดูแลด้วยความเอาใจใส่ และต้องมีความเข้าใจว่าดินทุกตารางนิ้วมีชีวิต ดินจึงเป็นสิ่งกำหนดความอุดมสมบูรณ์ของมนุษย์ ในประเทศไทยซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่แถบร้อนชื้น การย่อยสลายสิ่งมีชีวิตต่างๆที่ตายแล้วร่วงลงสู่ดินจะมีจุลินทรีย์ย่อยสลาย กระบวนการย่อยสลายเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการหมักปุ๋ยจึงใช้เวลาเร็วกว่าประเทศเขตร้อน ปฏิกิริยาการย่อยสลายอินทรีย์ธาตุที่ลงไปในดินจึงเป็นไปอย่างรวดเร็ว

ในทางวิชาการอินทรีย์วัตถุมีอยู่ในดินประมาณ ๓๐% ส่วนสิ่งมีชีวิตบนดินมีประมาณ ๓๐% แต่ในระยะเวลากว่า ๕๐ ปีที่ผ่านมากระบวนการเกษตรแผนใหม่ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของดินไปอย่างมากมาย ถึงแม้ว่าเกษตรกรจะใช้ปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์เพื่อบำรุงพืช ทดแทนปุ๋ยเคมี แต่ในระยะเวลาอันสั้นดินก็จะขาดความอุดมสมบูรณ์อีเช่นเดิม ดังนั้นเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืนในพื้นที่ตำบลท่อม จึงให้ความสำคัญกับการปรับปรุงบำรุงดินในระบบเกษตรยั่งยืนอย่างผสมผสาน เพื่อสร้างสมดุล

ภายในโครงสร้างดินโดยใส่อินทรีย์ธาตุอาหารที่จำเป็นสำหรับพืช และจุลินทรีย์ เพื่อให้เกิดการจัดการดินอย่างยั่งยืน

โดยเกษตรกรมีการผสมผสานองค์ความรู้ภูมิปัญญาเดิม ในเรื่องการปรับปรุงดินจากบรรพบุรุษ เข้ากับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการปรับปรุงดินอย่างลงตัวพอสมควร กล่าวคือการใช้องค์ความรู้ภูมิปัญญาเดิมในเรื่อง “พืชหลังนาแบบหมุนเวียนปรับปรุงดิน” ซึ่งเคยเป็นมาในอดีต เช่น ถั่วลิสง, ถั่วเขียว, พืชผักสวนครัว ฯลฯ และปัจจุบันมีพืชหมุนเวียนที่เป็นประโยชน์สำหรับดินอีกหลายชนิดอีกทั้งยังเป็นพืชสตร่วมไปด้วย เช่น ปอเทือง, ถั่วพรี, โสน, ถั่วพุ่ม, ถั่วขอ เป็นต้น รวมถึงการไถกลบฟางแทนการเผา และการทำปุ๋ยหมักชีวภาพเพื่อเพิ่มคุณภาพของมูลสัตว์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการประยุกต์เข้ากับเทคนิคทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่

ข. พันธุกรรมพื้นบ้านในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถนำเทคนิคการผลิตเมล็ดพันธุ์มาใช้สำหรับการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้านได้เป็นอย่างดี แต่ทั้งนี้ต้องทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม แบ่งหน้าที่กันทำงานอย่างเป็นระบบ ส่วนพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เกษตรกรสนใจอนุรักษ์ควรเป็นพันธุ์ข้าวที่ชุมชนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้จริง การผลิตเมล็ดพันธุ์เป็นงานค่อนข้างระเอียดอ่อนมาก ต้องใช้กำลังคนและเวลาและพอสมควร แต่ไม่จำเป็นต้องใช้งบประมาณมากมายนัก

- เทคนิควิธีการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

- เทคนิคภูมิปัญญาเดิมคือการคัดเลือกพันธุ์ข้าวจากแปลงนาโดยดูความแข็งแรง สมบูรณ์ความต้านทานโรคและแมลง ตลอดจนมีลักษณะดีตรงตามสายพันธุ์ โดยตัดแยกต้นที่ไม่ดีไม่เหมาะสมออกทิ้งเสีย และเลือกเอาเมล็ดข้าวที่แปลง และใช้วิธีการนวดโดยการตีแบบสมัยก่อน และแยกเก็บต่างหาก

- เทคนิคการคัดข้าวกล้อง คือการนำเอาเมล็ดข้าวมาแกะเปลือกออก แล้วดูความสมบูรณ์แข็งแรงไม่มีโรค ไม่มีลักษณะด้อยเช่น ท้องไข้ จูดำ และนำเอาเมล็ดข้าวกล้องที่คัดแล้วไปลงแปลงปลูกโดยหว่านเป็นกล้าเพื่อปักดำ

- เทคนิคการปลูกข้าวต้นเดียวหรือ SRI คือการนำเอาเมล็ดข้าวไปเพาะกล้าให้มีอายุระหว่าง ๘-๑๒ วัน และนำไปลงแปลงปลูกแยกเป็นต้น (หนึ่งต้นหนึ่งเมล็ด) ห่างกัน ๔๐ ซม.

เทคนิคการปลูกข้าวแบบทั้งรวง คือการคัดเลือกรวงข้าวที่มีลักษณะแข็งแรง มีคุณภาพ ไม่มีโรคแมลงรบกวน มาปลูกเป็นแถว แถวละหนึ่งรวง เพื่อคัดเลือกพันธุ์ข้าวสายเลือดเดียวกัน

โดยสรุปแล้วการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าวบริสุทธิ์ และการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้านนับเป็นเทคนิคที่เกษตรกรและชุมชนสามารถนำมาปรับใช้ในพื้นที่ของตนเองและ

ผสมผสานเข้ากับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี รวมทั้งสามารถนำมาสนับสนุนงานอนุรักษ์พันธุ์ข้าว พันธุ์บ้านในพื้นที่ตำบลทอด้ด้วย

จะเห็นได้ว่า เกษตรกรมีพื้นฐานอันเป็นภูมิปัญญาเดิมในการจัดการเมล็ดพันธุ์สืบทอดกันมาช้านาน แต่เมื่อถึงยุคสมัยหนึ่งเกษตรกรได้หันไปพึ่งพาหน่วยงานราชการมากขึ้น และปัจจุบันเกษตรกรในพื้นที่ตำบลทอด้ด้วยได้หันกลับฟื้นฟูความรู้ดั้งเดิมและผสมผสานเข้ากับเทคนิควิทยาศาสตร์ใหม่ ซึ่งทำให้เกษตรกรสามารถอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพันธุ์บ้านได้อย่างมีคุณภาพเป็นอย่างดี

๑๐. ปัจจัยความสำเร็จของส่งเสริมโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรสุรินทร์และกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทอด้ด้วย

๑๐.๑ ปัจจัยความสำเร็จ

๑) การดำเนินกิจกรรมด้านการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน อย่างต่อเนื่องโดยมีแกนนำเกษตรกรทำหน้าที่หลักในการดำเนินงาน มาตรการสำคัญของกลุ่มชาวบ้านคือการเน้นการ ลด ละ เลิก การใช้สารเคมีในการเกษตรในระบบการผลิต ผลักดันให้เกิดการยกระดับพัฒนาสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในระบบเกษตร เป็นสำคัญ

๒) มีขั้นตอนการดำเนินงานในหลายมิติ กล่าวคือเกษตรกรต้องผ่านการอบรมแนวคิดเกษตรยั่งยืนเป็นขั้นตอนแรก ผ่านกิจกรรมการวางแผนงาน วิเคราะห์แผนการผลิตในไร่นาของตนเอง และมีแกนนำเกษตรกรที่มีประสบการณ์ช่วยให้คำแนะนำ จากนั้นจึงสามารถขอรับเงินทุนสนับสนุนเพื่อการพัฒนาแปลงเกษตรยั่งยืนได้ โดยหลักการแล้วกิจกรรมการผลิตในแปลงเกษตรจะต้องพัฒนาไปสู่การสร้างความหลากหลายผสมผสานให้ได้ในอนาคต โดยจะมีกระบวนการติดตามสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

๓) เกิดผลลัพธ์ของการอนุรักษ์ การพัฒนา การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

กระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพบนฐานของงานเกษตรยั่งยืน ของกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทอด้ด้วย มีผลต่อชุมชน ผู้บริโภคในเมือง และบุคคลทั่วไปมากพอสมควร ทั้งประเด็นระบบอาหารท้องถิ่น และการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม

ก. ความเชื่อมโยงสู่ระบบอาหารท้องถิ่น/ผู้บริโภค

ความหลากหลายของการผลิตที่เกิดจากระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ของกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทอด้ด้วย ได้นำไปสู่การขยายผลในระดับเมืองสุรินทร์ กล่าวคือมีการนำผลผลิตจากแปลงเกษตรและป่าชุมชนออกไปจำหน่ายในตลาดนัดสีเขียวเมืองสุรินทร์ โดยมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้สำหรับผู้บริโภคในเมืองในมิติความสำคัญของระบบอาหารท้องถิ่น ซึ่งหมายถึงการบริโภคที่ใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อม คำนึงถึงการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพันธุ์บ้านตลอดจนอาหารท้องถิ่นและสุขภาพการณ

บริโภคที่ถูกต้อง และกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวยังคงมีอย่างต่อเนื่องและได้สร้างกลุ่มผู้บริโภคมีความรู้ได้มากกว่า ๑๐๐ รายในปัจจุบัน

ข. การกระจายการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

ในพื้นที่ตำบลทอหลังจากมีการส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อการค้าส่งผลให้เมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านหลายชนิดสูญหายไปเป็นจำนวนมาก แต่กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติสุรินทร์ตำบลทอ ได้ริเริ่มงานอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๑ (รวมประมาณ ๘ ปี) โดยเริ่มจากงานสำรวจรวบรวมและค้นหาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีหลงเหลือ และนำมาสู่การปลูกทดสอบสายพันธุ์ และปลูกพัฒนาสายพันธุ์ จนปัจจุบันมีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านทั้งที่เป็นพันธุ์ในชุมชนและมาจากชุมชนอื่นอยู่ในกลุ่มสมาชิกจำนวนมากกว่า ๑๕ สายพันธุ์ และสามารถกระจายขยายผลไปสู่เกษตรกรในชุมชนเพื่อนำไปปลูกพัฒนาและขยายพันธุ์เพื่อใช้ประโยชน์ได้หลายชนิด เช่น ข้าวเจ้าพันธุ์เนียงกวัง ใช้ทำขนมจีน, ข้าวเหนียวพันธุ์สันป่าตอง ใช้ทำขนมต่างๆ, ข้าวเจ้าพันธุ์ปะก้ามปัด ใช้กินกับอาหาร, ข้าวเจ้าพันธุ์มะลิดำ, ข้าวเจ้าพันธุ์มะลิแดง, ข้าวเหนียวพันธุ์เล้าแตก ใช้กินกับอาหาร เป็นต้น

ค. เกิดแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ

การดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติสุรินทร์ตำบลทอ ได้มีบทบาทสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และอธิบายรูปธรรมที่เกิดขึ้นจริง ในประเด็นการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนรวมถึงมิติความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพ ผ่านระบบนาอินทรีย์, เกษตรผสมผสาน, ป่าครอบครัว, การอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กรรมพื้นบ้าน โดยมีกลุ่มผู้สนใจหลากหลายเข้ามาสู่กระบวนการเรียนรู้ อาทิเช่น นักวิชาการ, นักศึกษา, เกษตรกรรายย่อย, ส่วนราชการ, ชาวต่างชาติ, นักเรียน เป็นต้น

ง. ความตื่นตัวต่อการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมธรรมชาติชุมชน

ในภาพรวมรวมการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรในกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติตำบลทอ ได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวของชุมชนมากพอสมควร จากกระบวนการพัฒนาที่มีการสร้างรูปธรรมการจัดการนาอินทรีย์และเกษตรกรรมยั่งยืนให้เห็นเป็นรูปธรรมในพื้นที่ มีการรณรงค์เชิงรุกระดับชุมชนในประเด็นร้อนที่เกี่ยวกับพิษภัยของสารพิษสารเคมีการเกษตร มีกิจกรรมด้านการฝึกอบรมให้การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และในระยะหลัง (ปีพ.ศ.๒๕๕๐) องค์การบริหารส่วนตำบลทอ, สถานีอนามัยตำบลทอ, โรงเรียนในตำบลเริ่มเข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นจึงเกิดกระแสดความตื่นตัวในระดับชุมชนมากพอสมควร โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องพิษภัยจากสารพิษการเกษตร, การลดการใช้ปุ๋ยเคมีในนาข้าว, งานกลุ่มเยาวชนรักษารัษฎธรรมชาติที่ทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนตาเสา

๑๐.๒ ปัญหาและอุปสรรคการดำเนินงาน

๑) การขยายตัวของเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนแนวคิดมาสู่ระบบเกษตรยั่งยืนเป็นไปได้ช้า เพราะเกษตรกรต้องหันมาพึ่งตนเองมากกว่าในการทำเกษตรเคมี

๒) ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเปลี่ยนไป เกษตรกรจึงไม่สามารถนำ ทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิตในท้องถิ่นมาใช้ในการเกษตรได้อย่างเพียงพอ

๓) นโยบายการเกษตรของภาครัฐกระจายเข้าสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่องไม่ว่า เกษตรเคมี ที่มีปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชเข้าถึงได้ง่ายขึ้น การส่งเสริมปลูกอ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา ที่ส่งเสริม ให้เกษตรกรปลูกแทนข้าวมีมากขึ้น เกษตรกรจำนวนมากจึงไม่สนใจการอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่น และหันมาทำลายเพื่อการผลิตตามนโยบายมากยิ่งขึ้น ทำให้เกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืน ได้รับ ผลกระทบเพราะมีพื้นที่เกษตรติดต่อกัน

๔) เกษตรกรไม่เข้าใจถึงการพึ่งตนเองและใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองเพื่อ ระบบเกษตรได้ กลับเปิดโอกาสให้นำเข้าสารอินทรีย์จากเพิ่มขึ้น แม้ราชการหันมาสนใจการเกษตร อินทรีย์มากขึ้น

๑๑. ข้อเสนอแนะ

๑) การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ โดยหน่วยงานภาครัฐต้องมีสร้างระบบการส่งเสริมที่มีแผนงานที่ ให้มีความสำคัญ เพื่อใช้เกษตรอินทรีย์เป็นการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์และยั่งยืน

๒) จัดให้มีนโยบายส่งเสริมเกษตรกรให้หยุดสารพิษการเกษตรและมีมาตรการเอาผิดผู้ใช้ โดยมีการออกกฎหมายควบคุมการใช้สารพิษทางการเกษตรให้ชัดเจน และมีมาตรการหรือ ควรมีบทลงโทษผู้ฝ่าฝืน เพื่อจัดระเบียบการใช้สารพิษให้เหมาะสม

๓) มีนโยบายสนับสนุนเกษตรกรพัฒนาศูนย์ผลิตเมล็ดพันธุ์ชุมชน โดยรัฐทำหน้าที่ในการ สนับสนุนในด้านงบประมาณ เทคนิควิธีการ เพื่อการอนุรักษ์พันธุกรรมพื้นบ้าน พัฒนาพันธุกรรม พื้นบ้าน และใช้ประโยชน์พันธุกรรมพื้นบ้านอย่างยั่งยืน

๔) จัดให้มีนโยบายที่บรรจุเนื้อหาการศึกษาความรู้เกี่ยวกับฐานทรัพยากรความหลากหลาย ทางชีวภาพไว้ในหลักสูตรการศึกษา โดยสอนให้เด็กเยาวชนได้เข้าใจเห็นความสำคัญ ตลอดจนให้มี เนื้อหาที่เป็นรูปธรรมของการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพร่วมอยู่ด้วย เช่น เกษตรอินทรีย์, พันธุกรรมพื้นบ้าน, ป่าชุมชน เป็นต้น

เรียบเรียงโดย: นางรัชฎา แสงอุบล